

**BOLESTI PÁTEŘE
U SPORTOVců
A NESPORTUJÍCÍ
POPULACE, ZÁKLADY
ERGONOMIE**

J.Martinková

dr.mart@chironaxinvest.cz

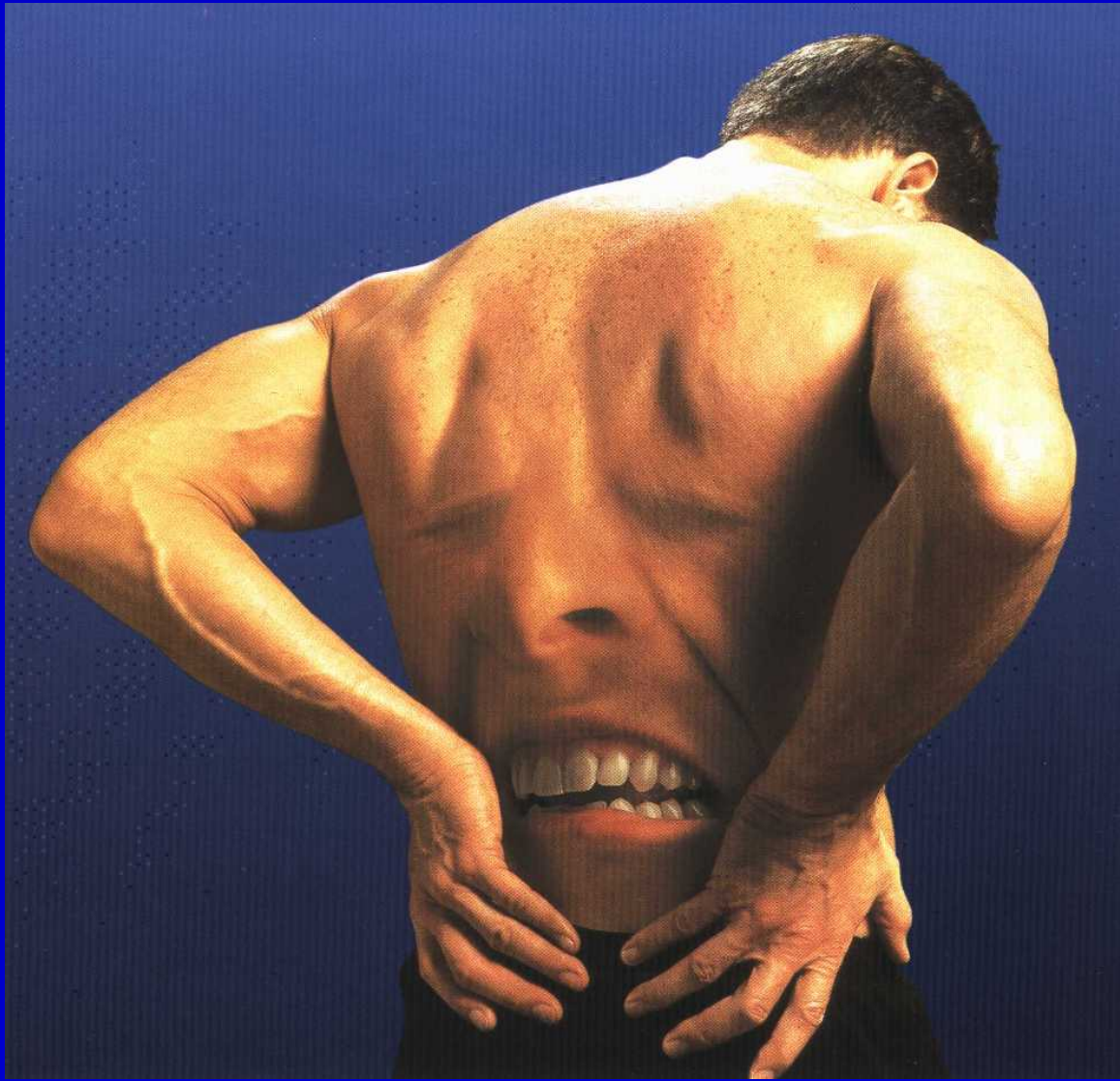
VERTEBROPATI

Bolesti zad = problém moderní
technické společnosti

Počet prostonaných dnů
z vertebrogenních důvodů narůstá
v Evropě každých 10 let o 100% !!!

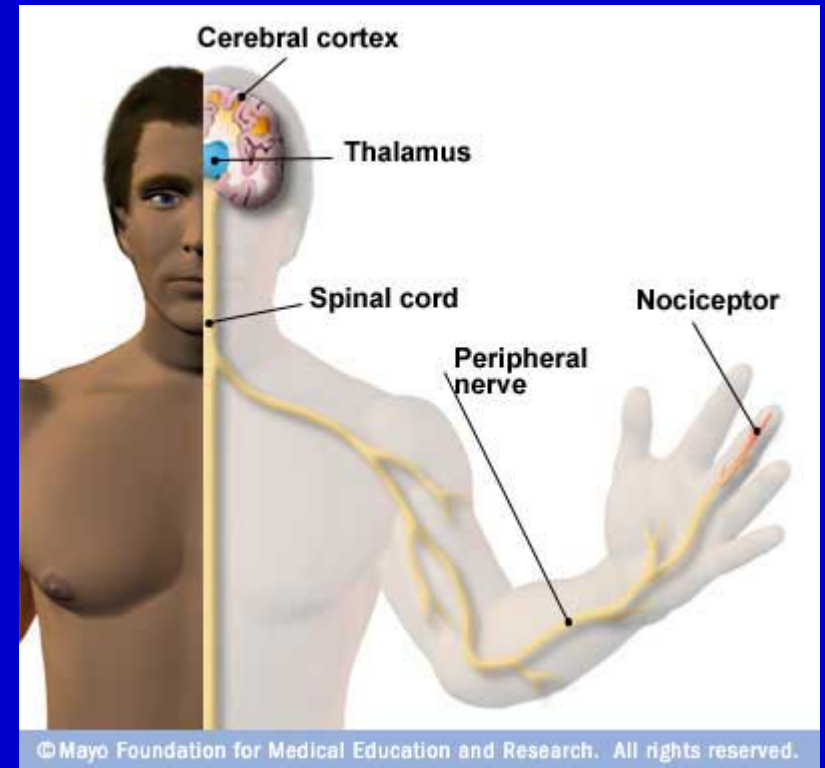
PROBLÉM EKONOMICKÝ,
SOCIÁLNÍ

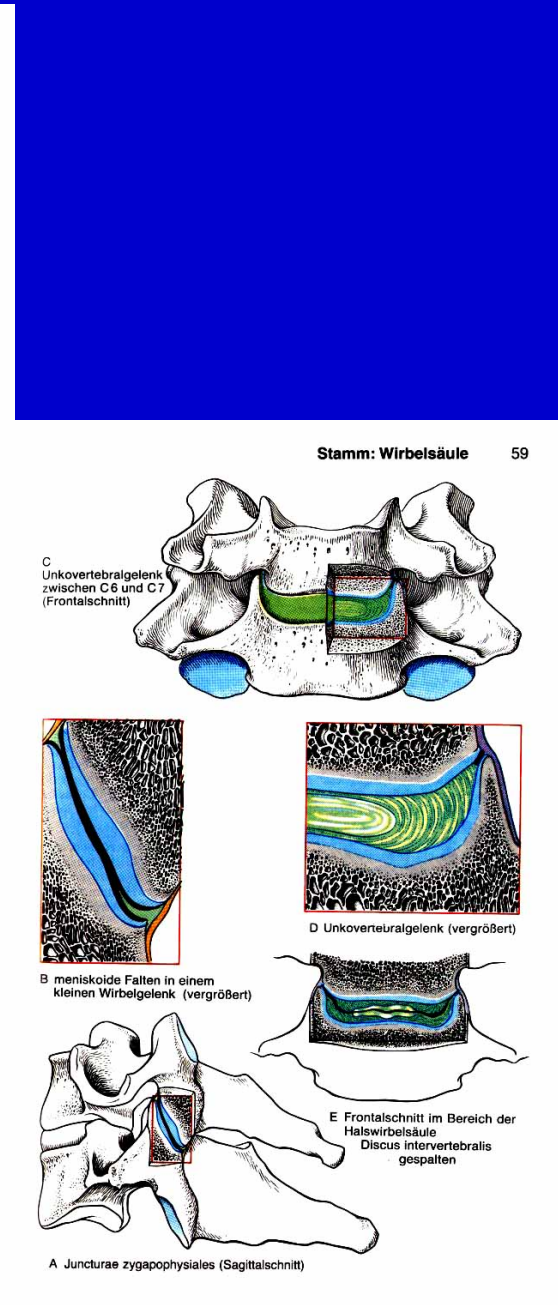
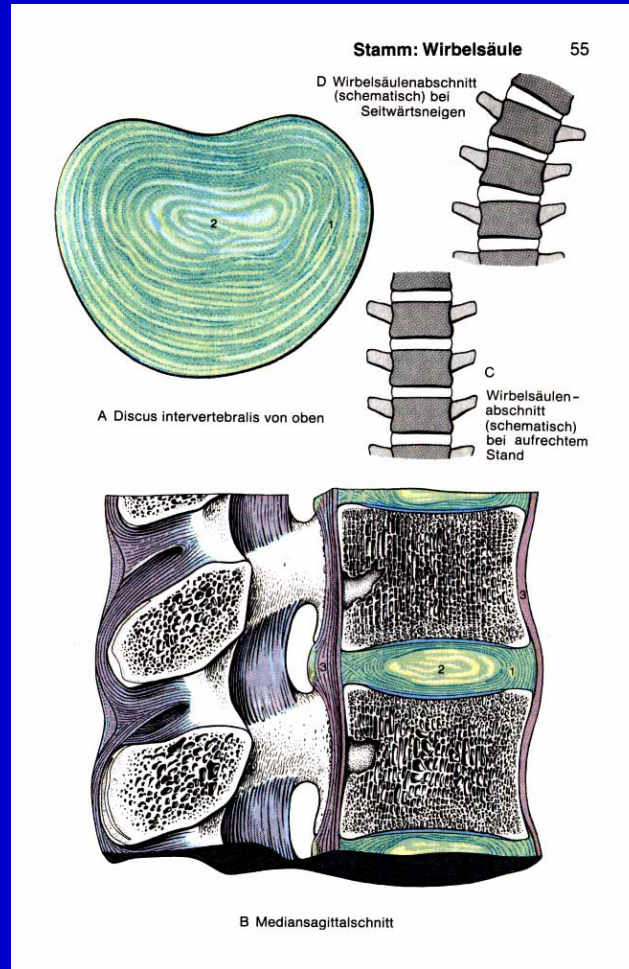
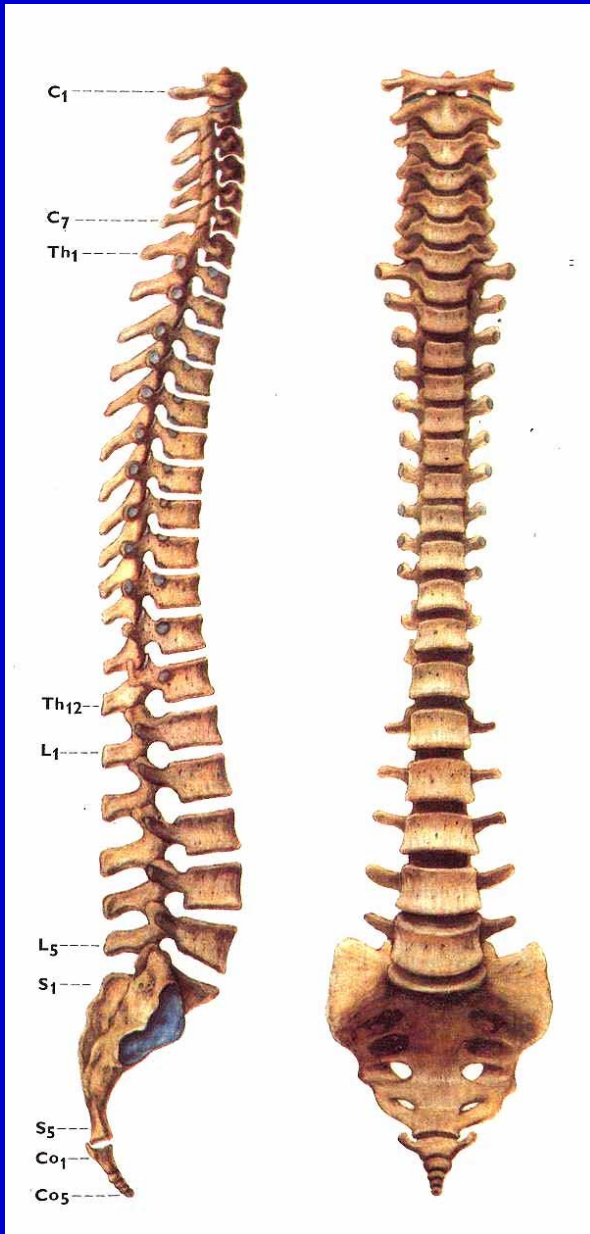

BOLEST

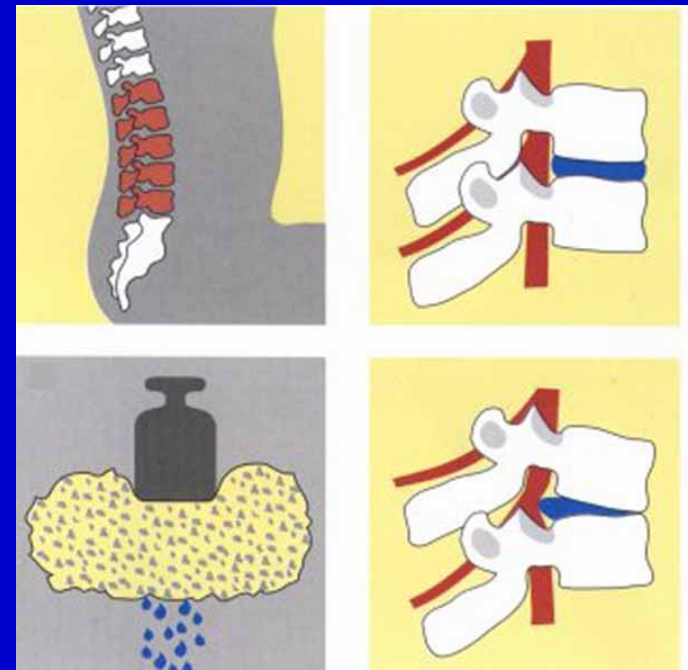
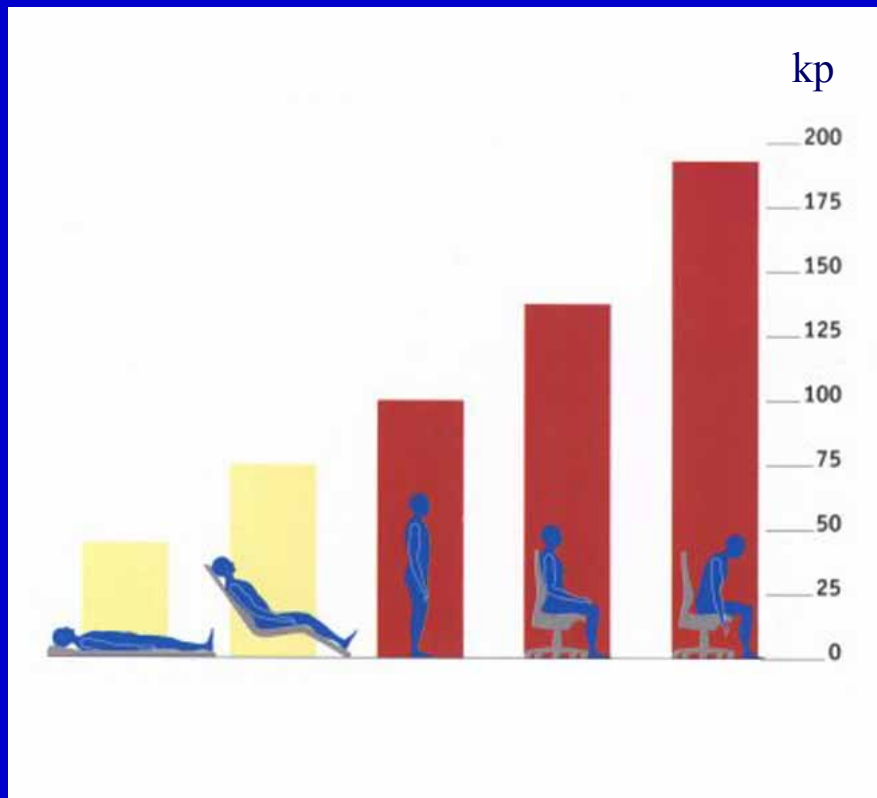
- nociceptory,
mechanoreceptory
- přílišná intenzita
podnětu = bolest
- **pozitivní signální
význam bolesti**
- chronická bolest
- **psychická tenze – vyšší
sval. tonus - BOLEST**

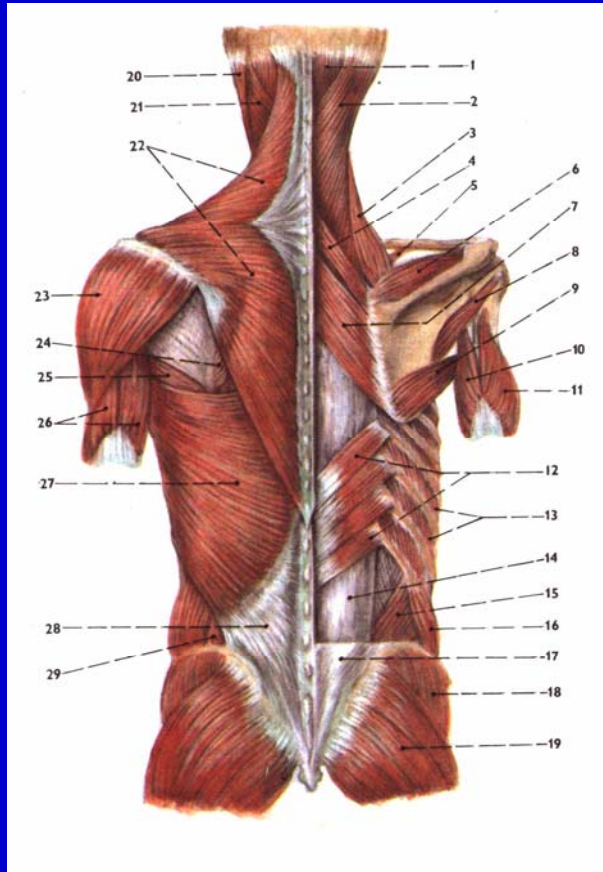

Zatížení meziobratlové ploténky při různých polohách těla

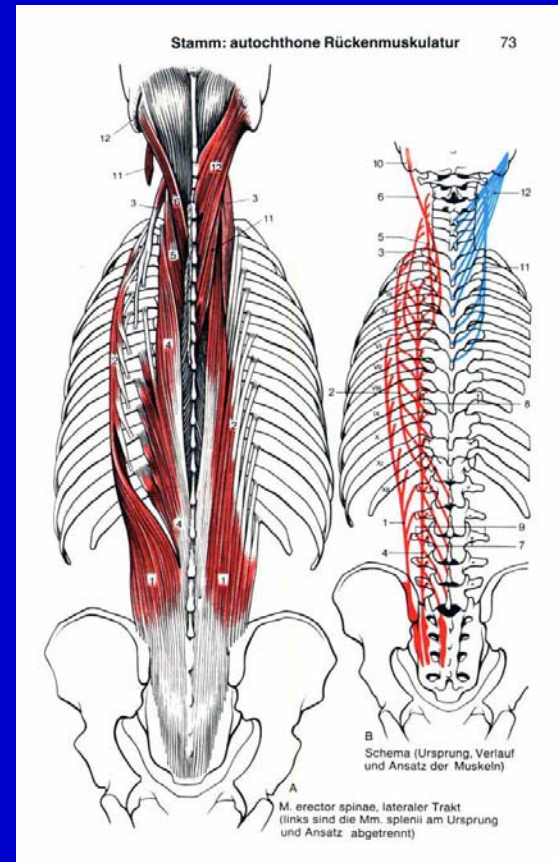

**úbytek tekutiny
v ploténce při statické
zátěži**

Zádové svalstvo

povrchové

hluboké

Požadavky na zádové svalstvo

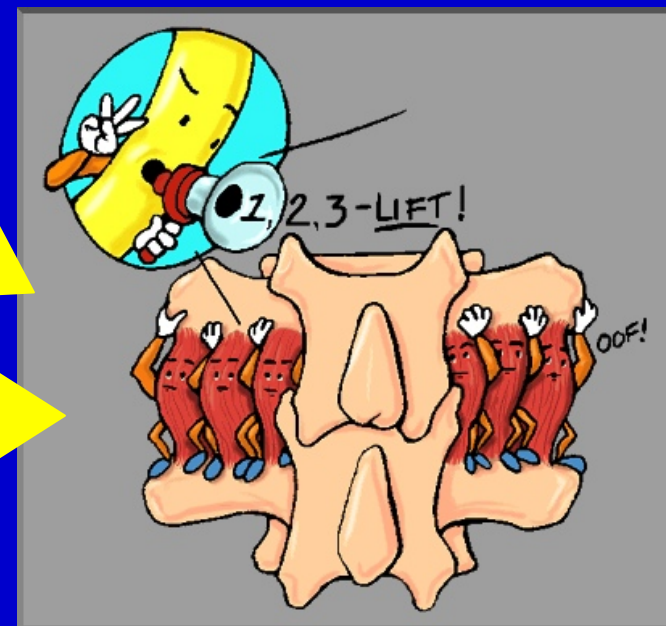
síla

flexibilita

vytrvalost

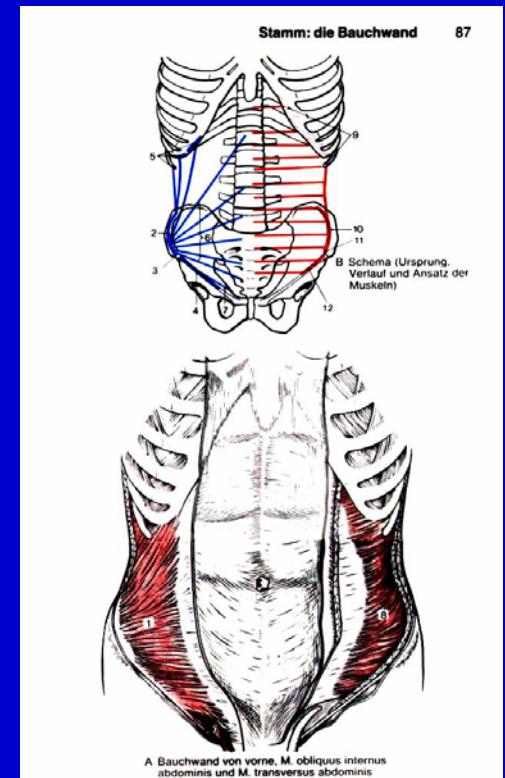
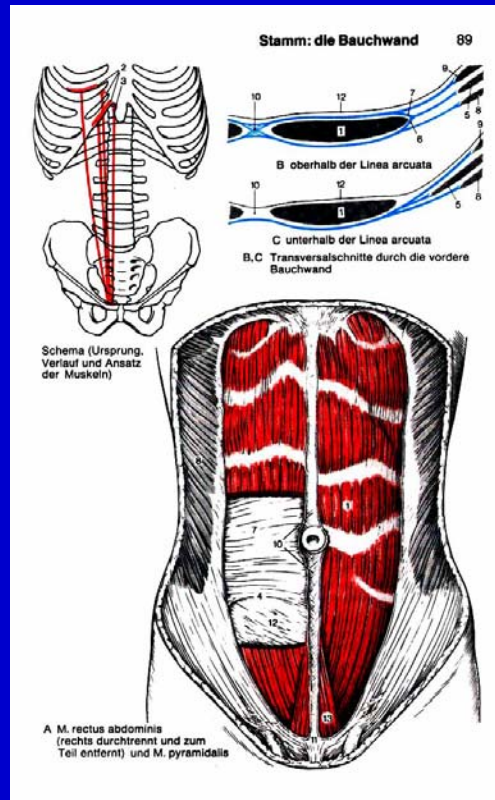
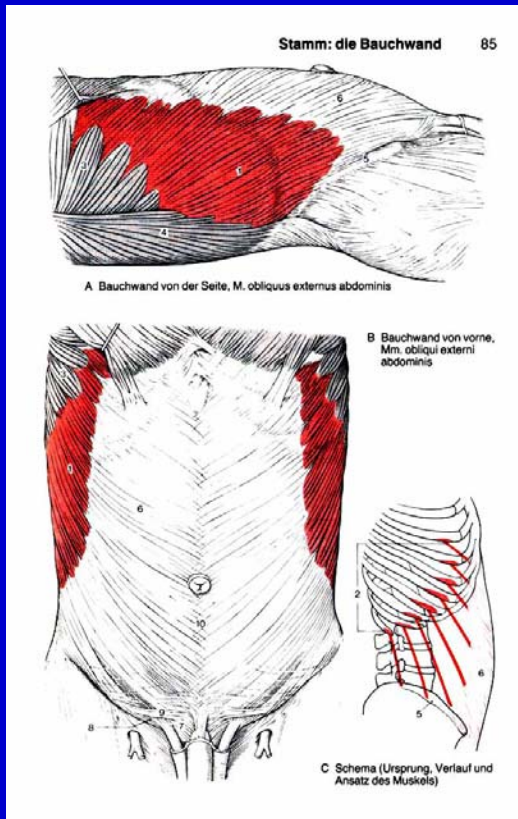

aktivní
stabilizace
páteře !!!

Vid. 5

Břišní svalstvo = důležitý aktivní stabilizátor páteře zepředu

HSS

- svaly, které zabezpečují stabilizaci (zpevnění) páteře **během všech** našich pohybů.
- aktivace svalů HSS je zahájena i při jakémkoli statickém zatížení, každém cíleném pohybu horních či dolních končetin.
- **zapojení je automatické**, děje se již při pouhé představě pohybu.
- HSS = významná ochrana páteře proti působícím silám, zátěžím a náporům na strukturu páteře.

Možnosti aktivace HSS

- cvičení dle Smíška – www.smsystem.cz

- senzomotorický trénink
- rozmanité balanční plochy

FUNKČNÍ PORUCHY POHYBOVÉHO APARÁTU

-déle trvající neekonomické poloha těla
(sezení, pracovní poloha..)

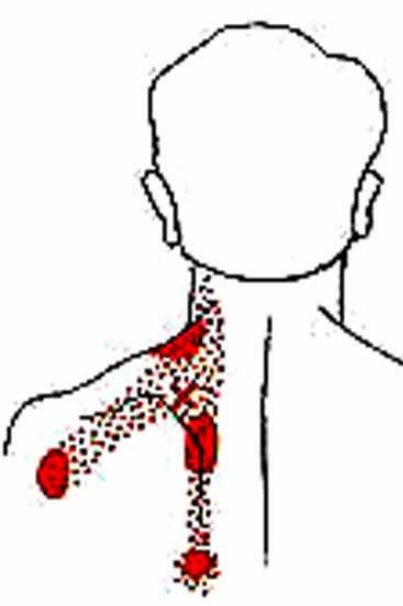
- *změna napětí ve tkáních (svaly, vazy)*

➔ ***BOLEST***

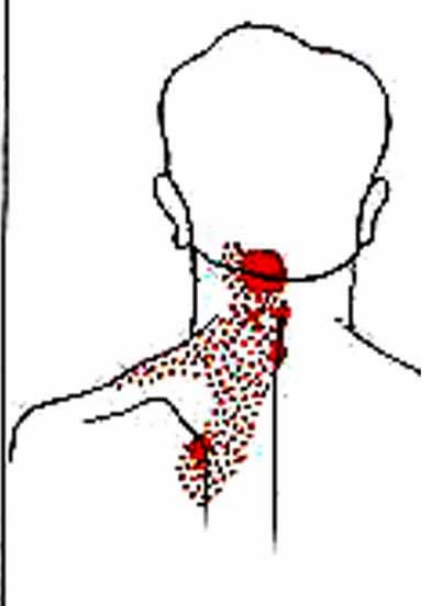
-vzniká tzv. **FUNKČNÍ PORUCHA**
pohybového aparátu
(tj. bez strukturálních změn)

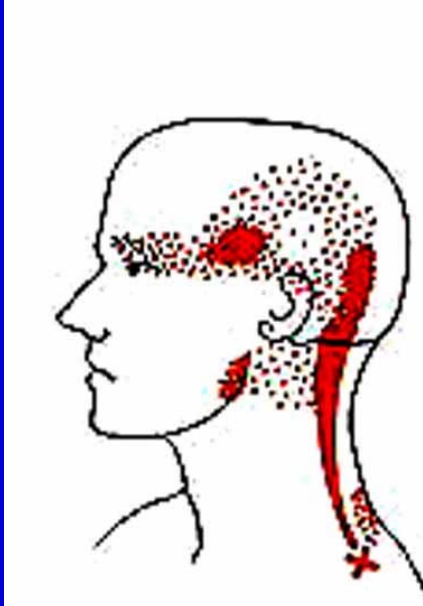
M. levator scapulae

M. rectus capitis posterior major

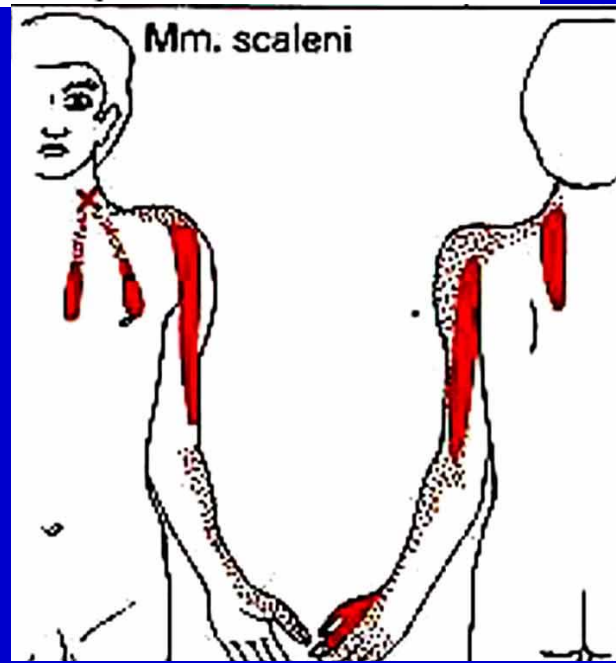
M. trapezius

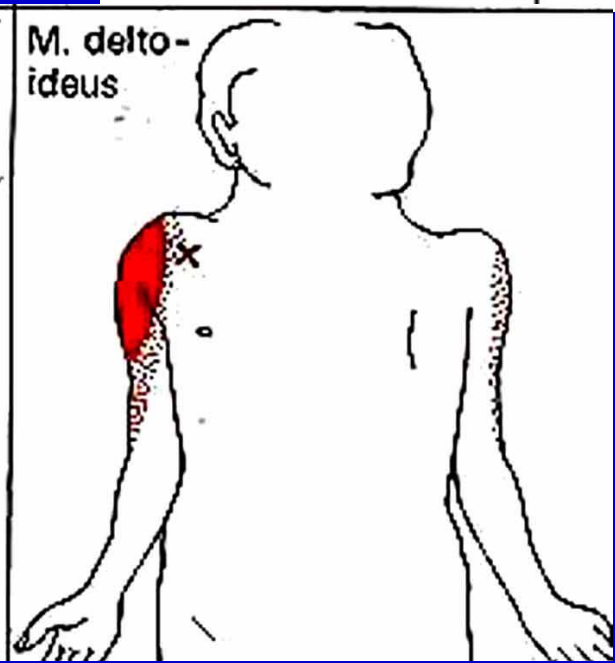
M. trapezius

Mm. scaleni

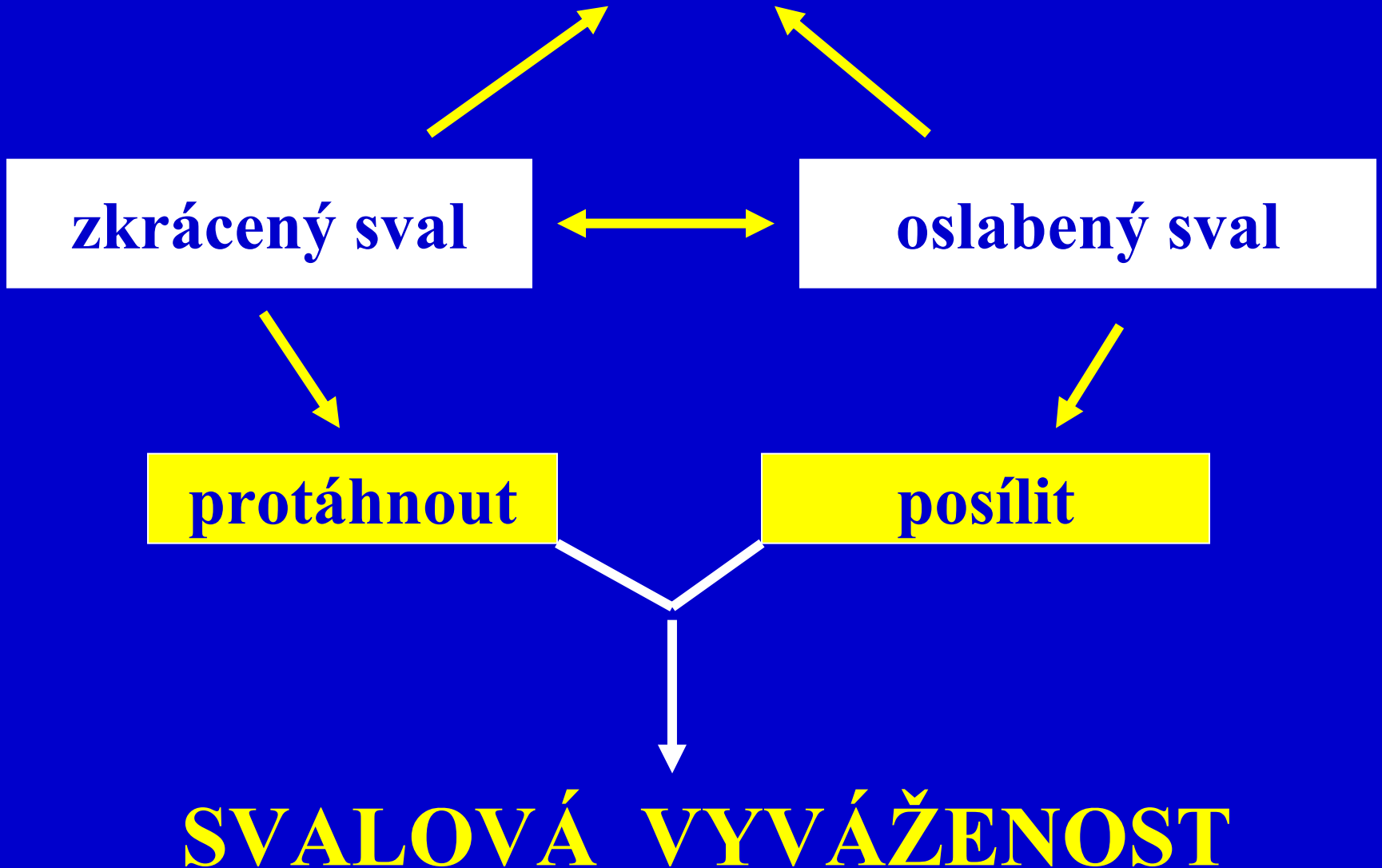
M. deltoideus

FUNKČNÍ PORUCHY PÁTEŘE

- tvoří cca **80%** všech bolestivých stavů páteře
- jsou způsobeny nadměrným statickým či dynamickým zatížením pohybového aparátu
- k rozvoji obtíží přispívá ***nedostatek pohybu, chabý svalový korzet.....***

DYSBALANCE

NEJČASTĚJŠÍ PORUCHY STATIKY PÁTEŘE

vadné držení = **funkční porucha**

Scheuermannova choroba
skolióza

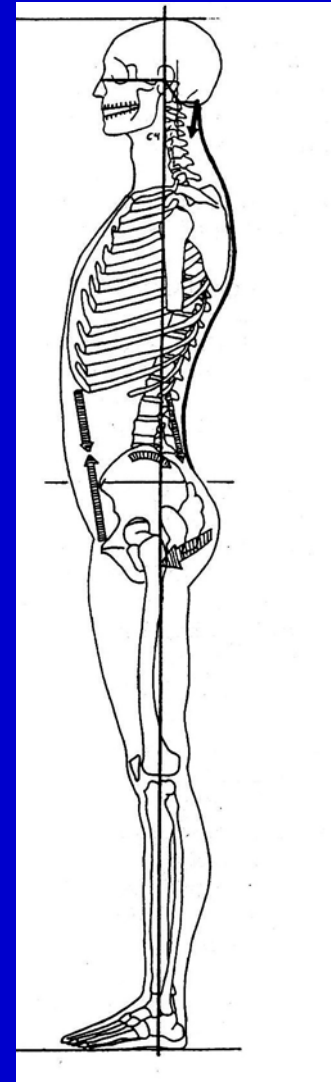

*strukturální
poruchy*

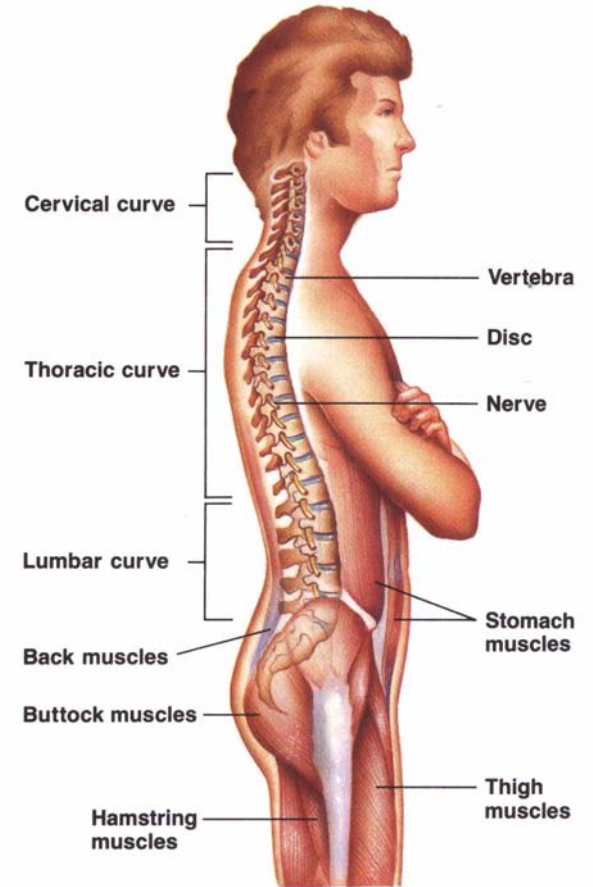
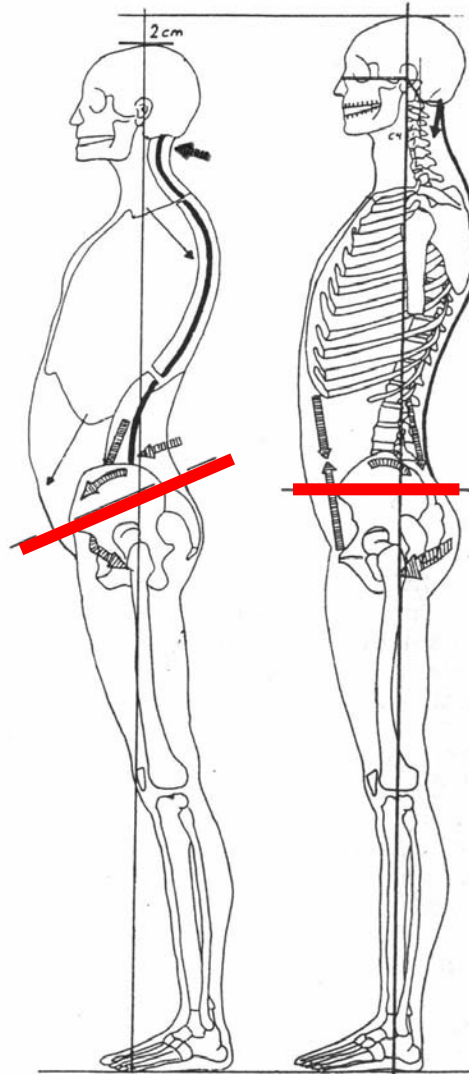
ZÁSADY SPRÁVNÉHO DRŽENÍ TĚLA

- vyvážená poloha hlavy
- ramena volně do široka
- podsazení pánve

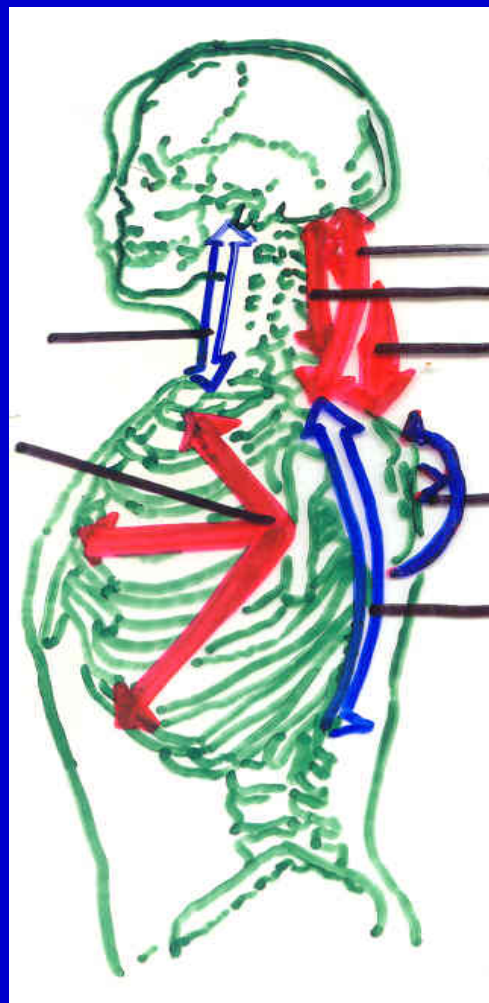
*kolmice spuštěná ze zevního
zvukovodu prochází přes
v. trochanter k. stehenní
a zevní kotník*

VDT

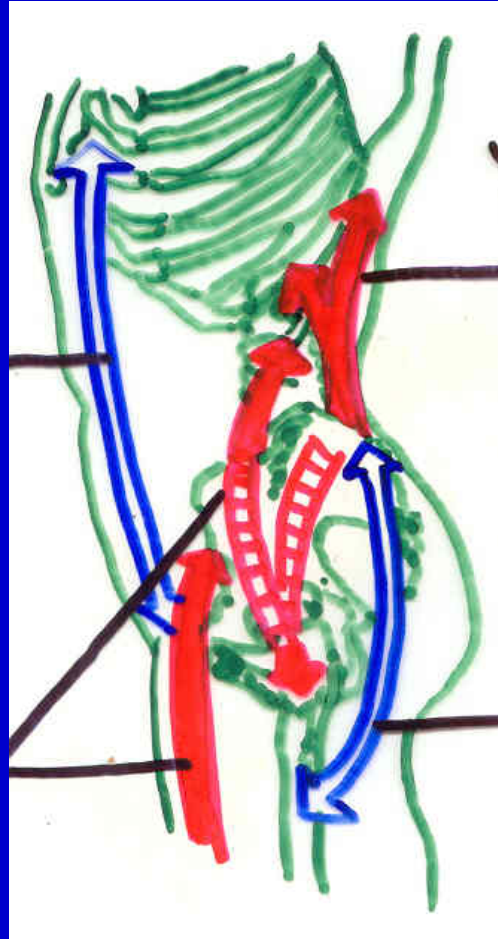

Horní zkřížený syndrom

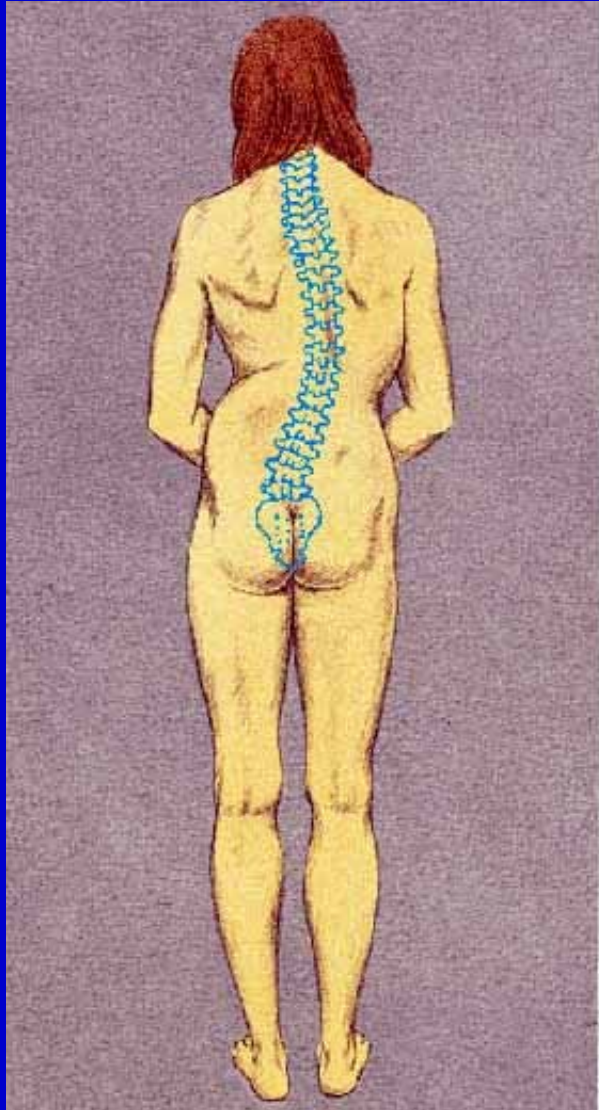

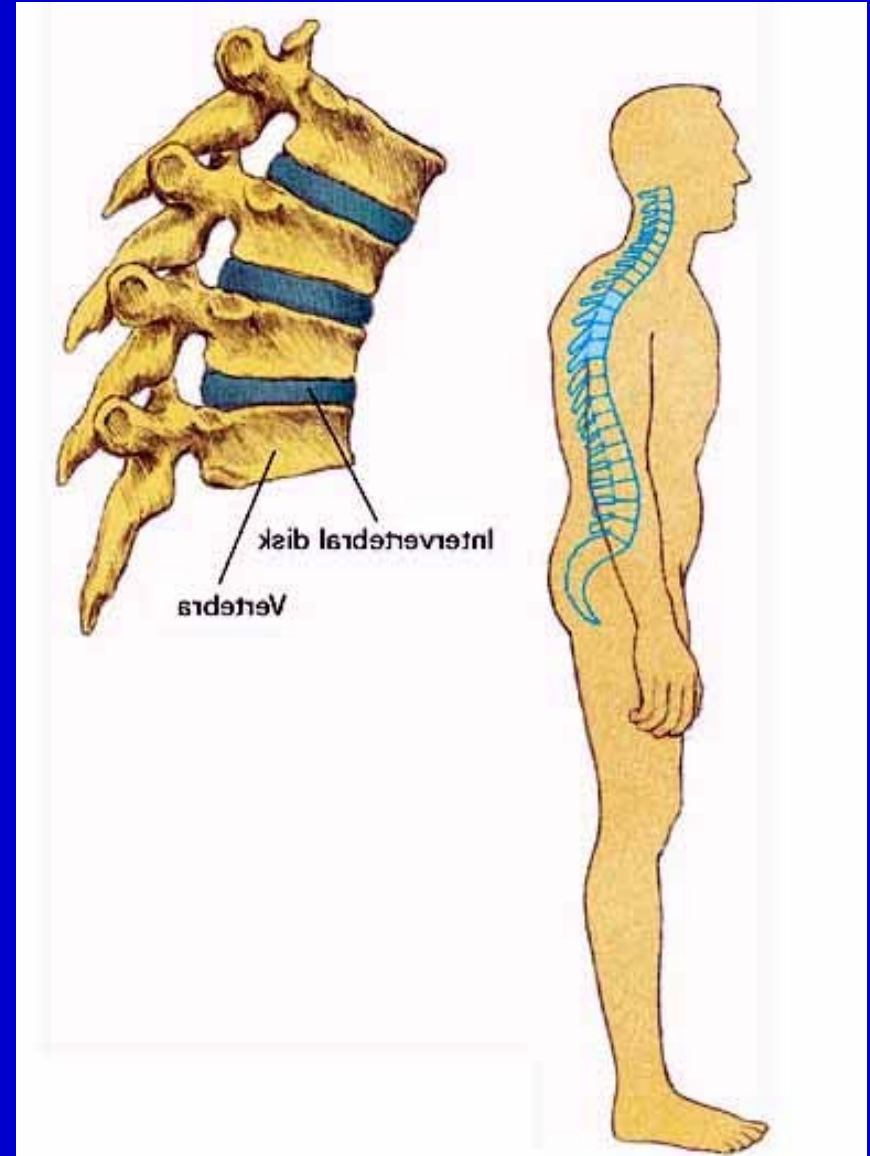
Dolní zkřížený syndrom

Skolióza

Scheuermann

Funkční obtíže - rehabilitace

1. uvolnění tuhého zádového svalstva –
klas. masáž (reflex. masáž, měkké
techniky)
2. interferenční proudy, UZ,
kombinovaná FT, laser...
3. LTV

Funkční vertebro - kasuistika

- pac. J.H., 40 let, *1/2 roku bolesti hlavy, šíje a dx. ramene*, vyšetřena kompletně neurologicky včetně EEG, MR mozku, vše negativní
- RTG krční páteře nález věku přiměřený, bez výraznějších degenerativních změn
- různá analgetika vždy s malým efektem

Funkční vertebro - kasuistika

- v anamnéze práce na PC 8 - 10hod. denně, *výsuvné klávesy, myš na stole, monitor šikmo vpravo*
- kin. nález : tuhé šíj. svalstvo, více dx., rozvíjivost C-pateře omez. pro bolest, tuhý a bolestivý dx. delt. sval, bolestivost na manžetě rotátorů dx. ramene

Funkční vertebro - kasuistika

Léčení

1. lavaterm, masáže šíj. svalstva a deltu, IF proudy, PIR na šíji, cvičení
2. Muscoril 3x1, Flamexin 1x1 - 5 dní, Voltaren gel na šíji a rameno

Ergonomická opatření na pracovišti!!!

Kompletní ústup obtíží během 3 týdnů rhb.

Doporučení po ukončení rhb.

FUNKČNÍ BLOKÁDY PÁTEŘE

omezení pohybu v kloubně svalové jednotce

Nejčastější příčina - prudký
nekoordinovaný pohyb

Typické lokalizace - C/Th přechod

střední Th- úsek

L – úsek, **SI skl.!**

FUNKČNÍ BLOKÁDY PÁTEŘE - KLINIKA

CC – přechod – závratě, nevěle, pohyb šíje bez omezení

C-Th přechod, střední C-úsek – výrazná bolest, propagace do HKK, omezení hybnosti

L- páteř – bolest, omezení předklonu

SI – skloubení – bolest v hyždi, šíření po zadní straně stehna

FUNKČNÍ BLOKÁDY - diagnostika, řešení

1. Anamnéza

2. Vyšetření celé páteře - rozvíjivost ,
pružení , PV svalstvo ....

3. Terapie - mobilizace (manipulace) ,
normalizace stavu měkkých tkání

Blokády v oblasti hrudníku

- blokády žeber a sternokostálních skloubení
- bolest kolem hrudní kosti, bolest při nádechu, pocit krátkého dechu
- **podezření na infarkt – vyloučit !**

Terapie:

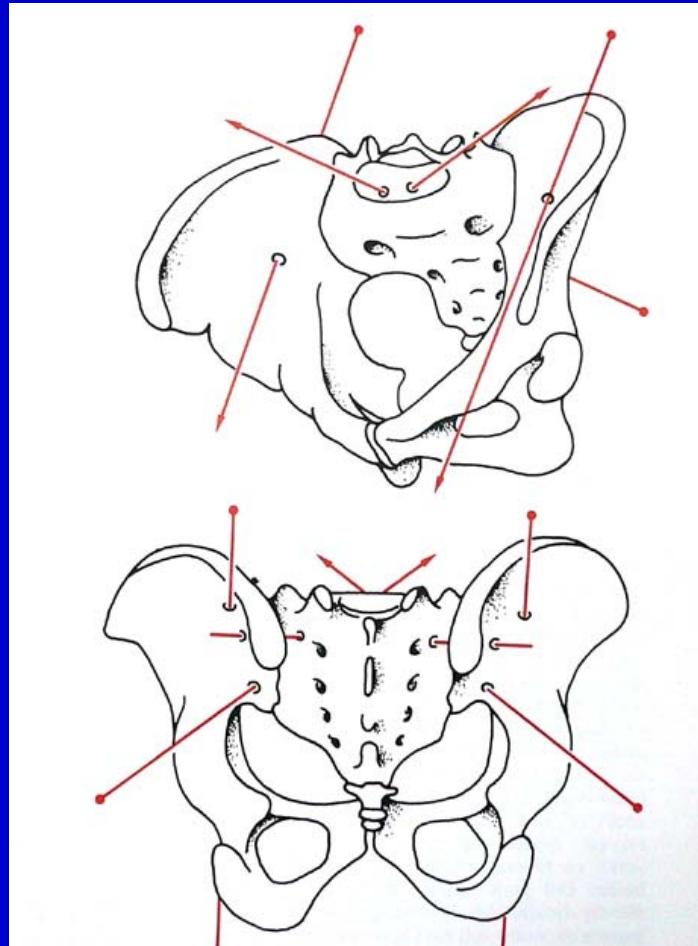
1. mobilizace + manipulace blokády
2. masáže zád. svalstva, IF proudy, LTV

Funkční poruchy v oblasti pánve

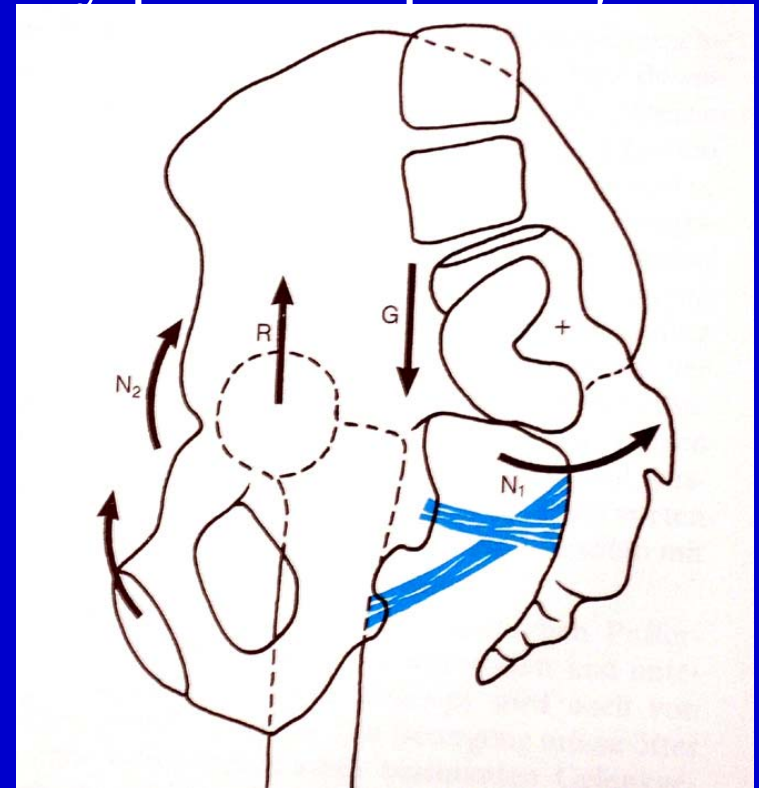
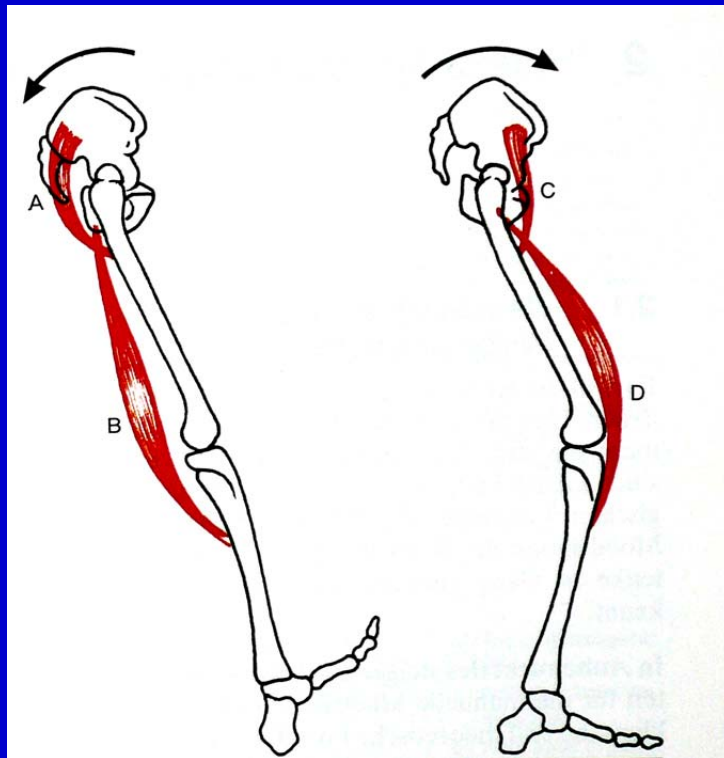
Biomechanika SI skloubení

- pohybové osy

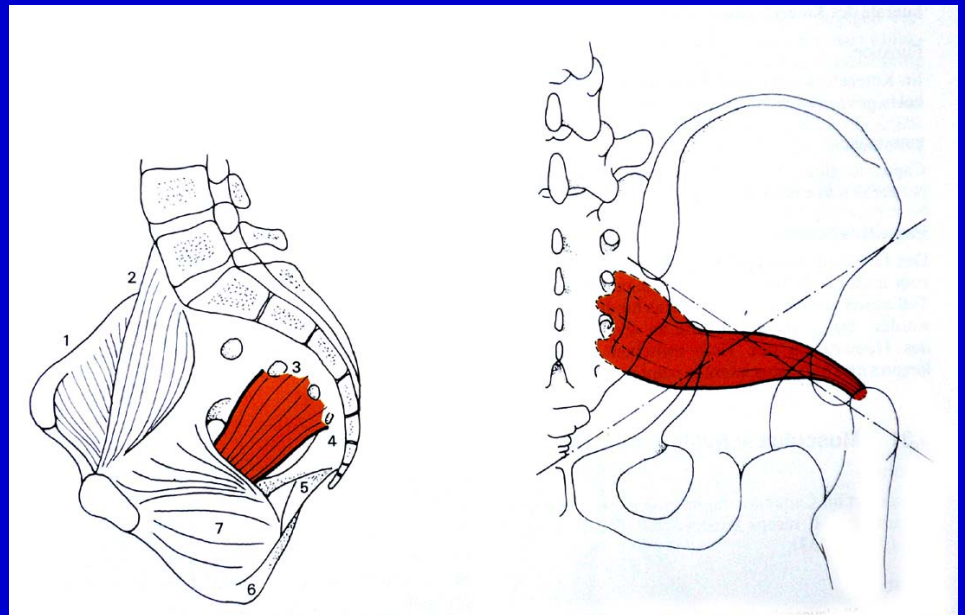
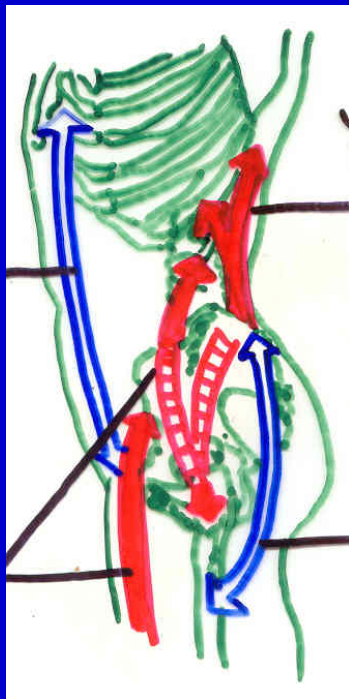
Biomechanika pánevního kruhu

- pohyb pánve při chůzi
- síly působící při stoji

Funkční poruchy v oblasti pánve

- dolní zkřížený syndrom
- blokáda SI skloubení
- blokáda L-S přechodu
- syndrom m. piriformis

SI blokáda - příčiny vzniku

- primární: prudký pohyb, pád na zadek
- sekundární: v rámci řetězení funkčních poruch
  - při blokádě CC přechodu
  - při patologii v oblasti L- páteře

Subjektivní obtíže

- bolest v hýždí
- akcentace v zátěži, při sezení
- propagace po zadní straně stehna
jen ke koleni
- dlouho neřešená blokáda = iritace tenzoru
FL, iritace symfýzy, bolesti třísla....

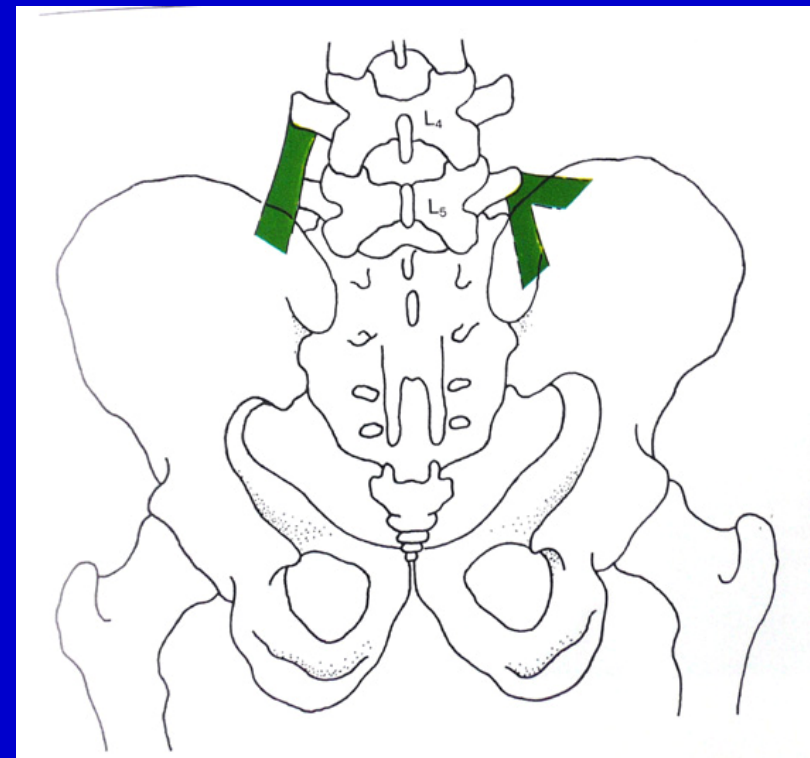
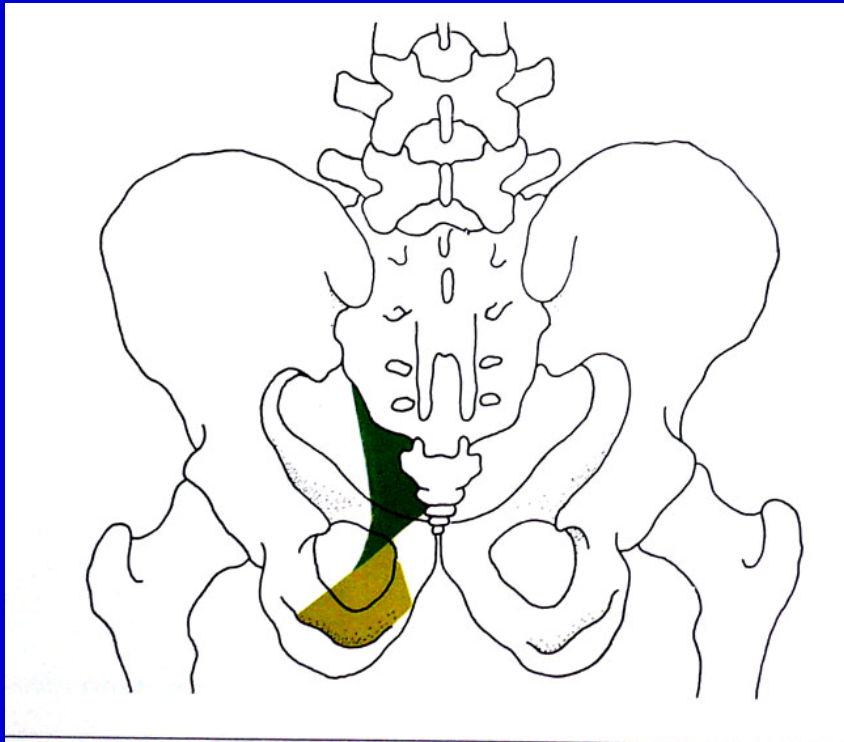
Klinický náález

- fenomén předbívání
- Patrickův příznak

Klinický nález

- lig. sacrotuberale , lig. iliolumbale -
bolestivost

Doléčení po mobilizaci

- normalizace stavu **okolních měkkých tkání**
- m.piriformis, flexory kyčle, m. tenzor fasciae latae, vzpřimovače trupu, ligamenta
- měkké techniky, PIR, FT
- **nácvik strečinku**
- posilování hýžd'ového svalstva

Vyšetření zkrácených svalů

- m. iliopsoas,
- m. rectus femoris
- m. tensor fasciae lat.
- m. piriformis

Strečink (PIR)

- m. tenzor fasciae lat.
- m. rectus femoris

Závěr

- blokáda SI skloubení není často diagnostikována
- vyšetřujeme vždy celou páteř
- častá záměna s kořenovým syndromem S1
- obstrukce SI skloubení **neřeší problém!**
- **po uvolnění blokády je důležité doléčení**

VERTEBROGENNÍ OBTÍŽE U SPORTOVců

- nejčastěji lumbago **funkční** geneze
- **spondylolýza, spondylolistéza !!!**
- LIS (protruze, hernie disku)
- thorakalgie při m. Scheuermann
- funkční blokády v různých segmentech

FUNKČNÍ VERTEBROGENNÍ OBTÍŽE U SPORTOVců

Příčiny : přetížení, špatný motorický stereotyp, jednostranná zátěž...

Terapie : např. lavaterm masáž, IF proudy, kompenzační cvičení ...

Prevence : správná technika při sportovní činnosti, kompenzační cvičení, pravidelná regenerace...

SPECIFIKA DĚTSKÉHO VĚKU

nezralý, modelující se skelet, flexibilita
menší svalová hmota a vitální kapacita plic

odpovídající sportovní zátěž, zohlednit v
tréninku !!!

dítě není zmenšený dospělý !!!

SPECIFIKA DĚTSKÉHO VĚKU

- VDT, skolióza, m. Scheuermann , svalové dysbalance...
- aseptické nekrózy
- chondropatie pately
- přetížená noha při por. statiky

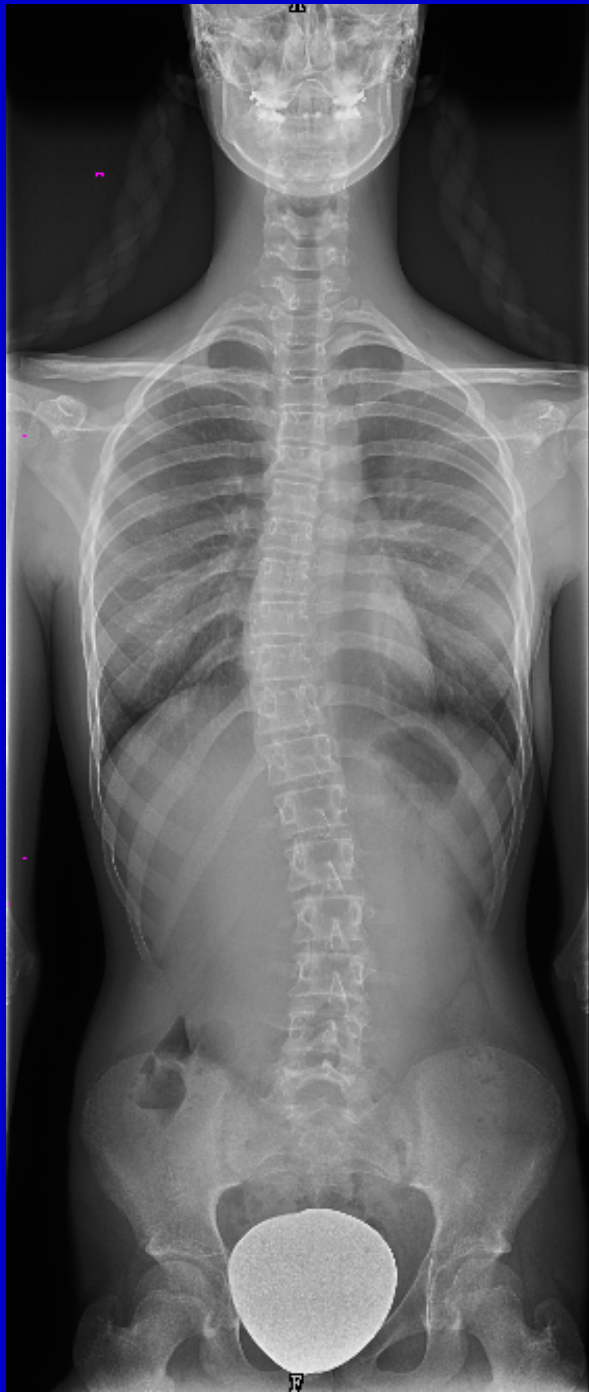
SKOLIOZA

- lehká skolióza není kontraindikací sportovní zátěže, ale nutno sledovat na specializovaném pracovišti !
- do 20st. křivku sledujeme nad 20st. KORZET
- v korzetu možno povolit rekreační sport

SKOLIOZA -RHB.

- kompenzační cvičení, dechová cvičení
- cílené posilování trupového svalstva
- individuálně vedená cvičební jednotka
vhodné cvičení na míči...
- plavání

Spondylolýza

Přerušení oblouku v pars interarticularis- vazivo.

Diagnostika: RTG – šikmé projekce

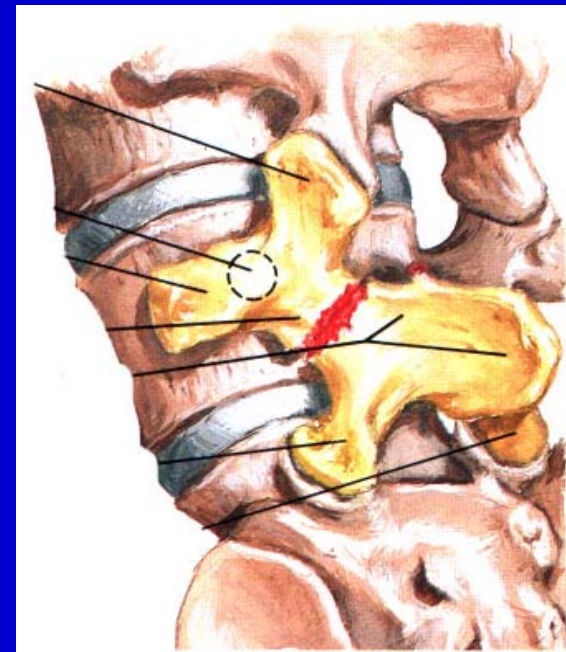
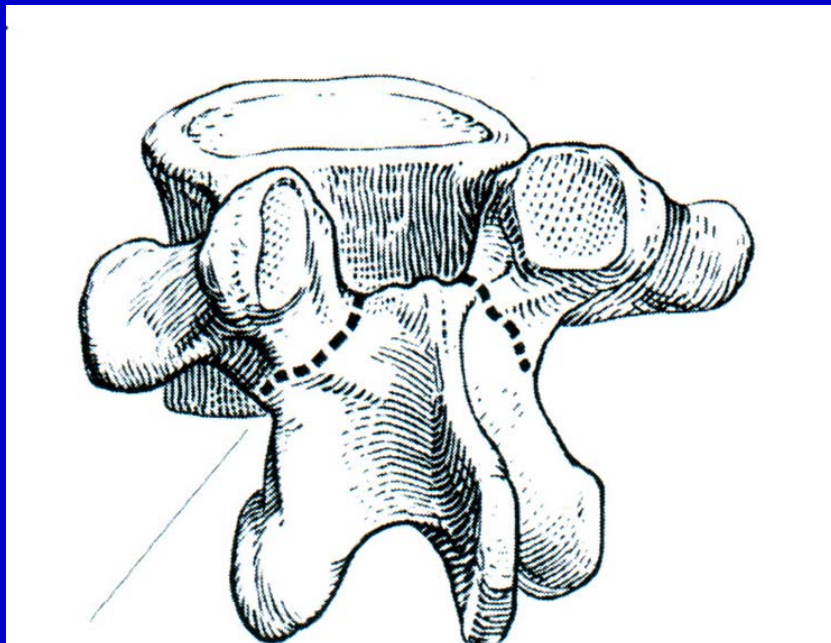
Subjektivně: bolest v zátěži s max. v záklonu

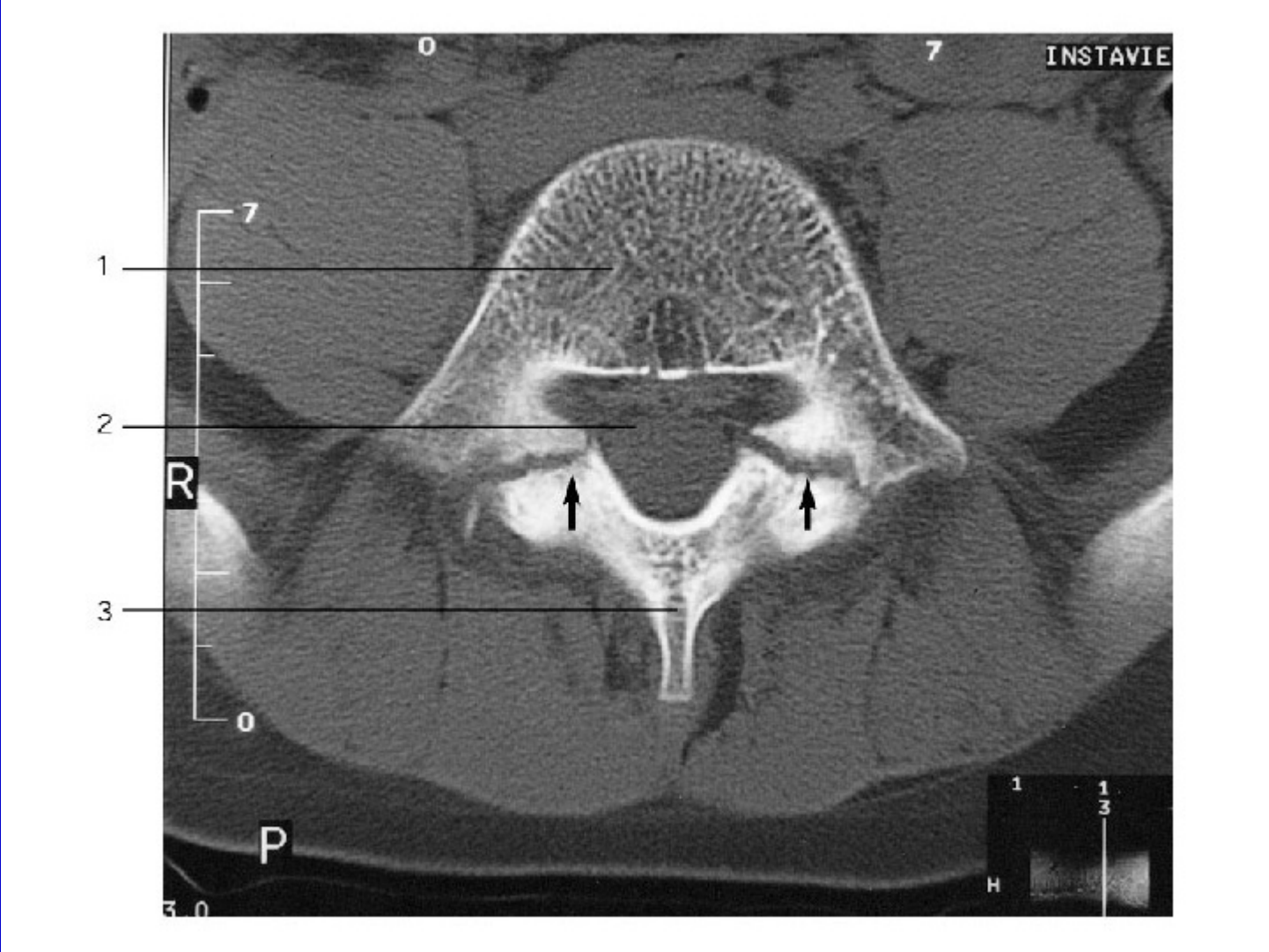
bolest při dopadu, doskoku do záklonu

Kontraindikace pro vrcholový sport

Th- konzervativní

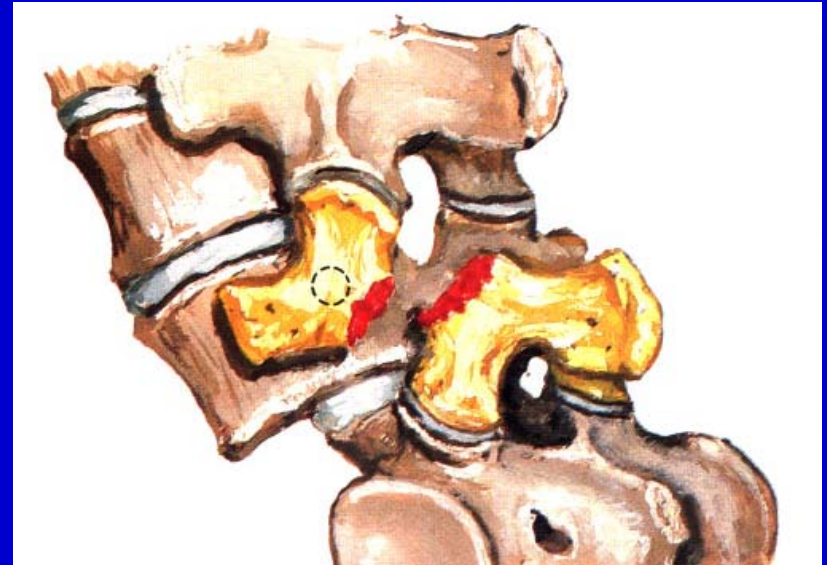
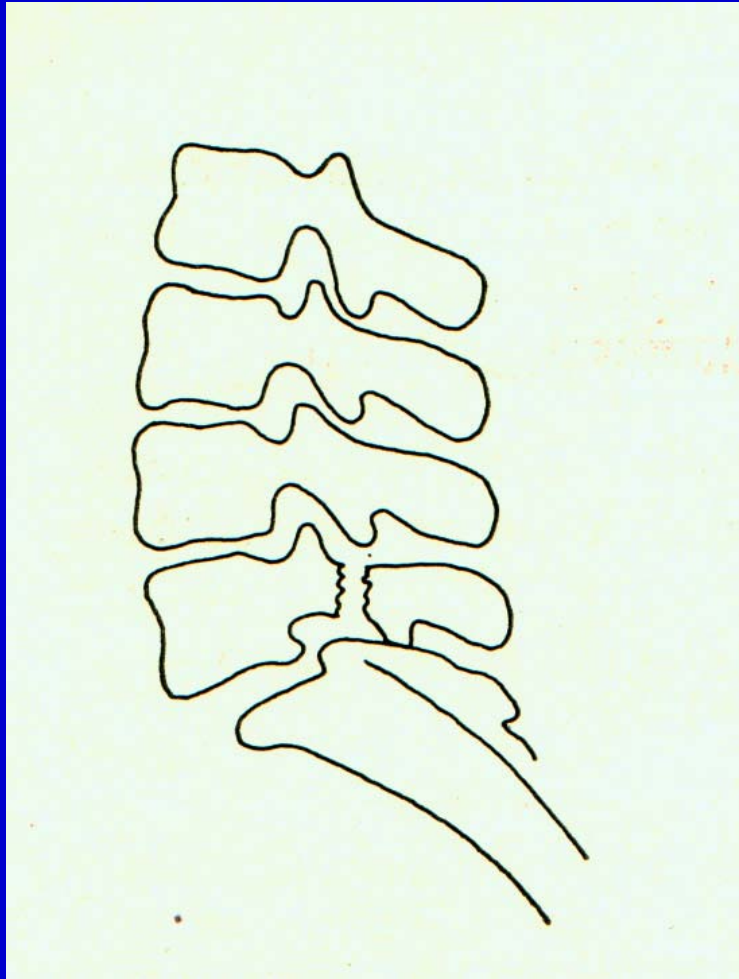
Režimová opatření, bederní pás na zátěž.....

Spondylolistéza

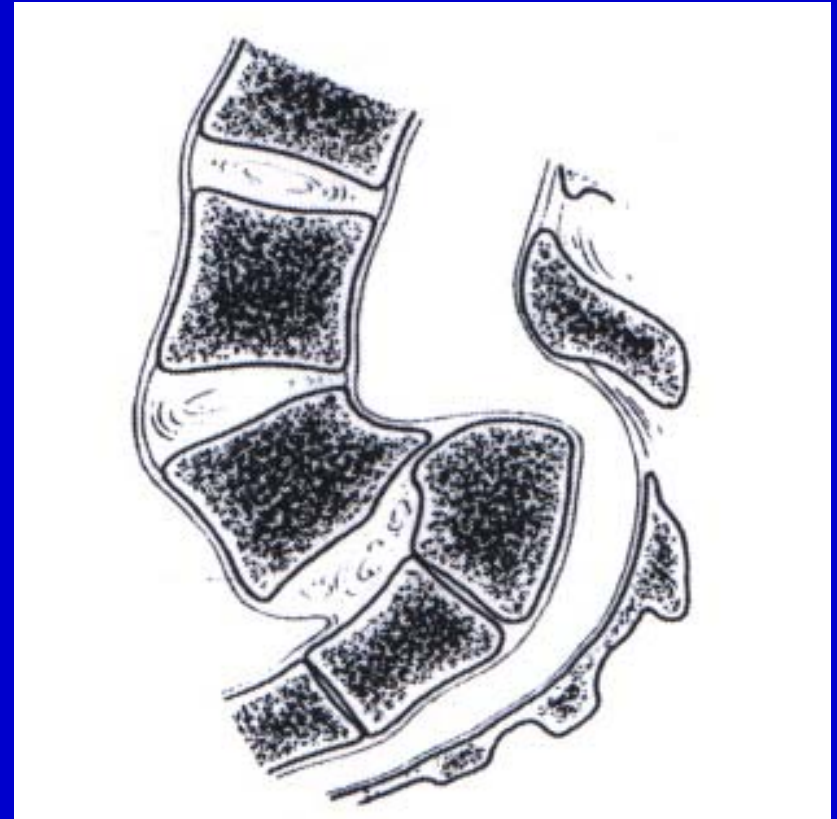
posun, skluz (olisthesis) obratlového těla dopředu

Stupně spondylolistézy

- I. do 25 %
- II. do 50%
- III. do 75 %
- IV. do 100 %
- V. spondyloptosis

Spondyloptosis

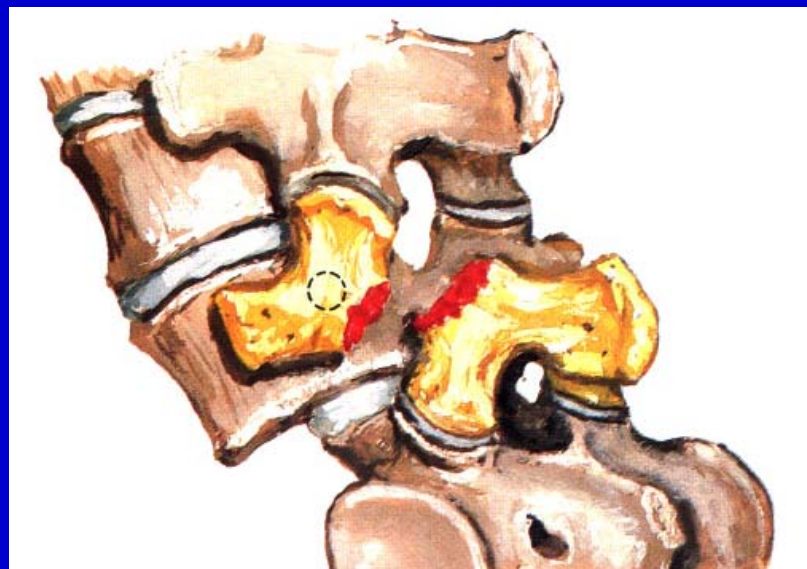
Spondylolistéza

Náhodný nález

Bolesti v zádech

Kořenové příznaky

Svalová kontraktura

Th: rehabilitace, analgetika, pás

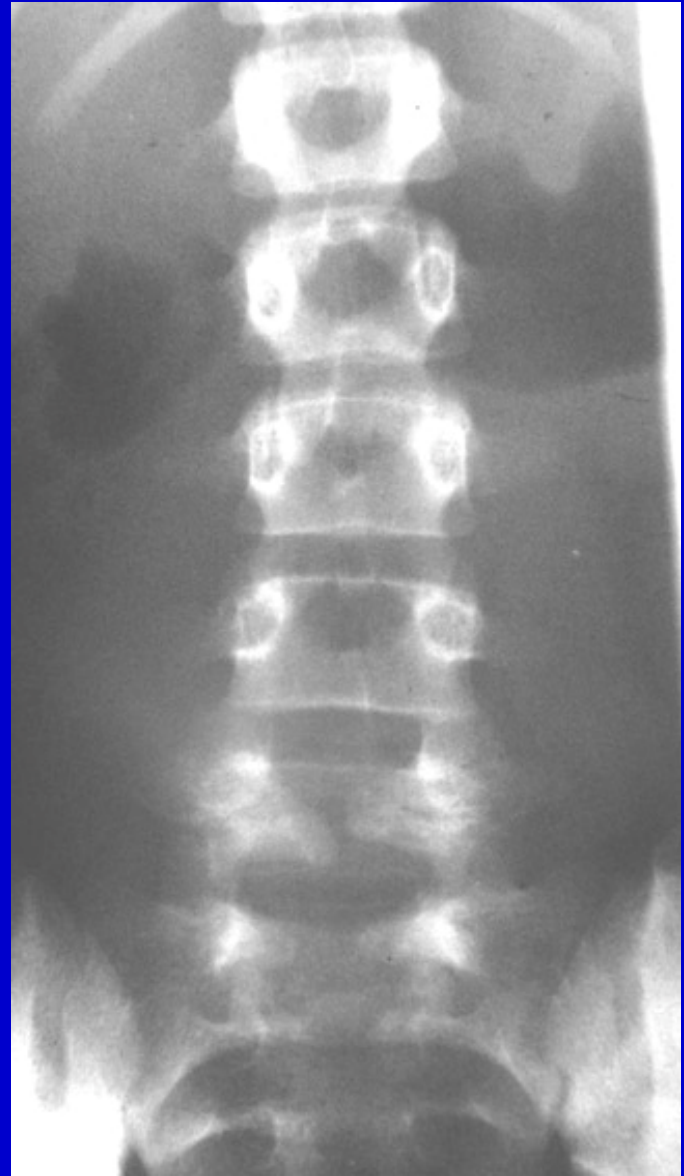
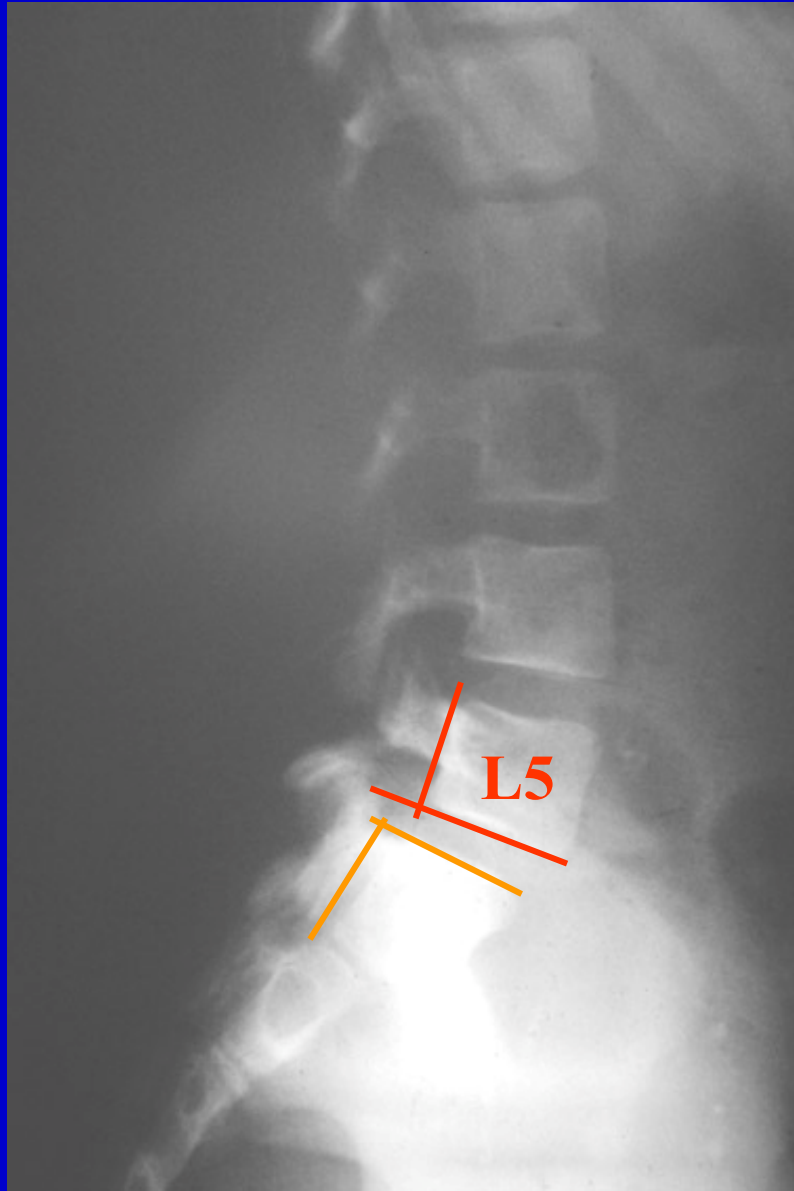
Kontraindikace pro vrcholový sport

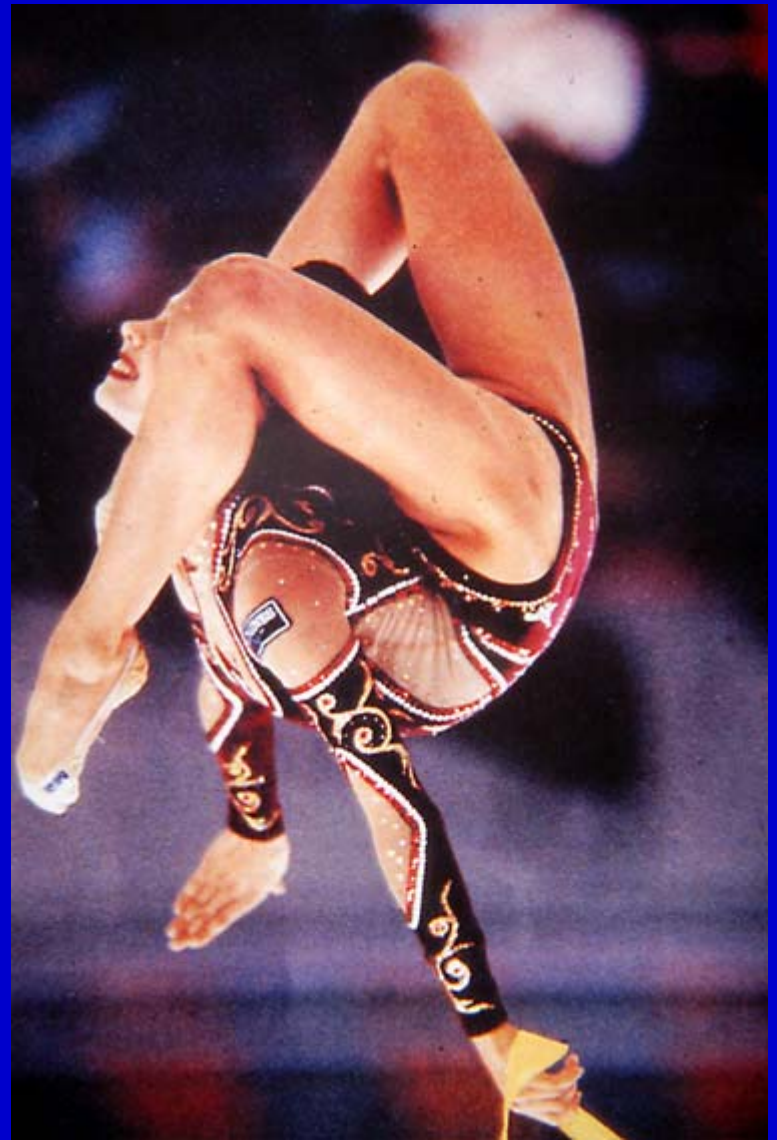
Op: repozice skluzu, spondylodéza,
fúze 360 st.- posterolaterální
fúze + přední intersomatická fúze.

Spondyloptóza: exstirpace obratle
+ spondylodéza

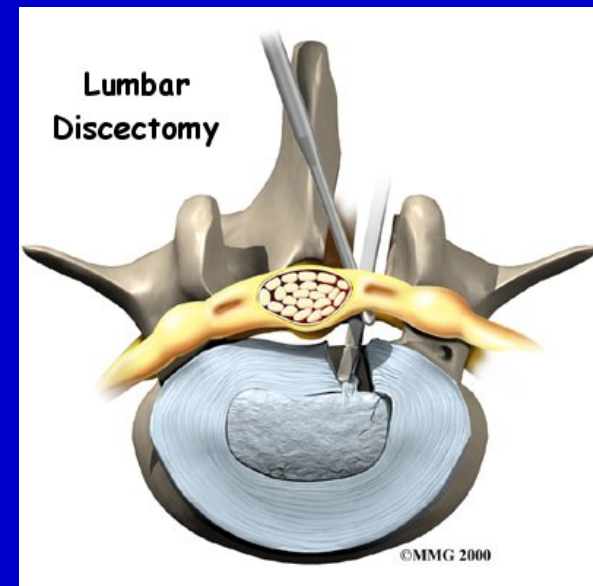
Kasuistika

Další příčiny bolestí páteře

1. výhřez meziobratlové ploténky
konzervativní postup, operace
2. degenerativní změny – režimová opatření, magnetoterapie, bederní pás...
3. zánětlivé postižení, TBC
antibiotika, klid. režim...

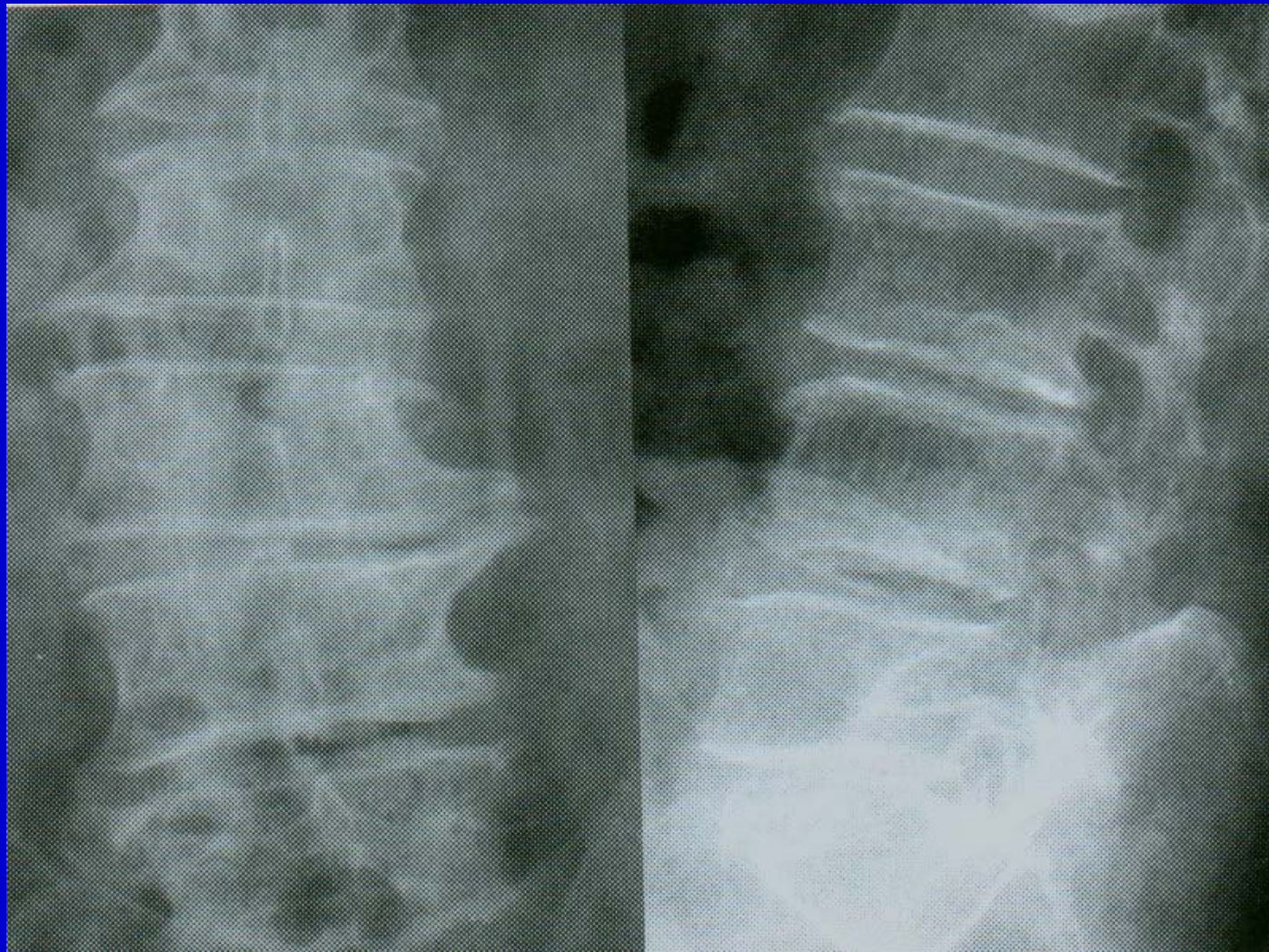
**MULTIDISCIPLINÁRNÍ
SPOLUPRÁCE !!!**

Failed back surgery syndrom

- Selhání operační léčby, recidiva bolestí L páteře
- Původ: epidurální fibróza, infekce
  - arachnoiditis, paklouby
  - instabilita segmentu
- psychologické vlivy
- Th- konzervativně - **ALGESIOLOG**
  - operace : zevní fixátor, dekomprese, stabilizace

Def. spondylóza, spondylartróza

Gesunde Wirbelsäule

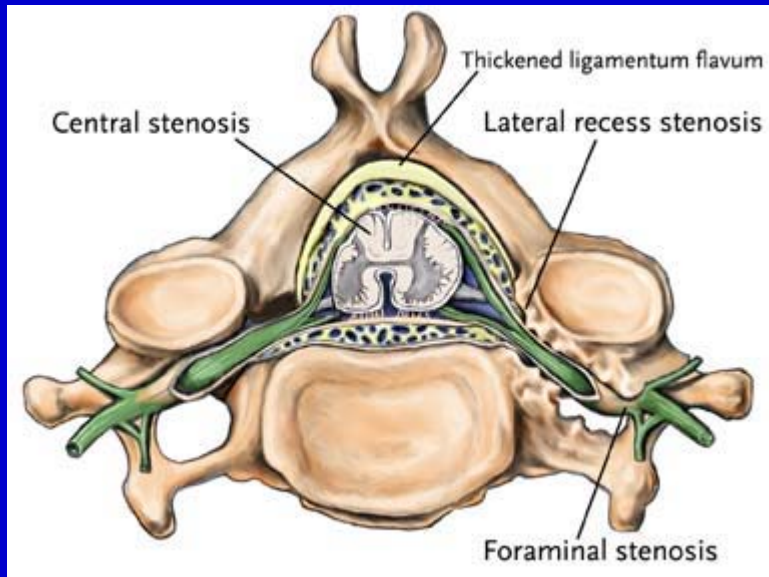
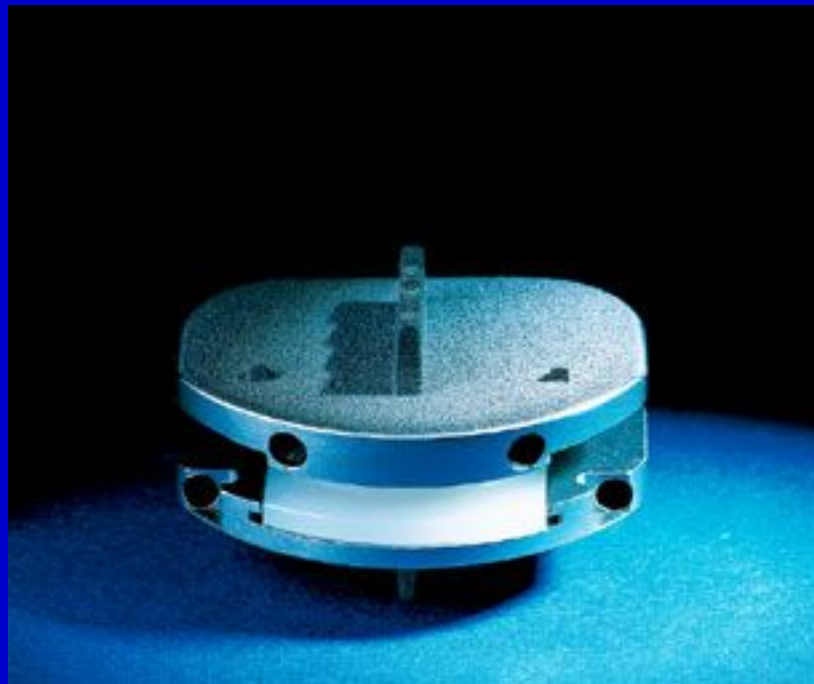
Wirbelkörper

Bandscheibe

Wirbelgelenk

Gelenk aus dem Spinalnerv

Spinalnerv

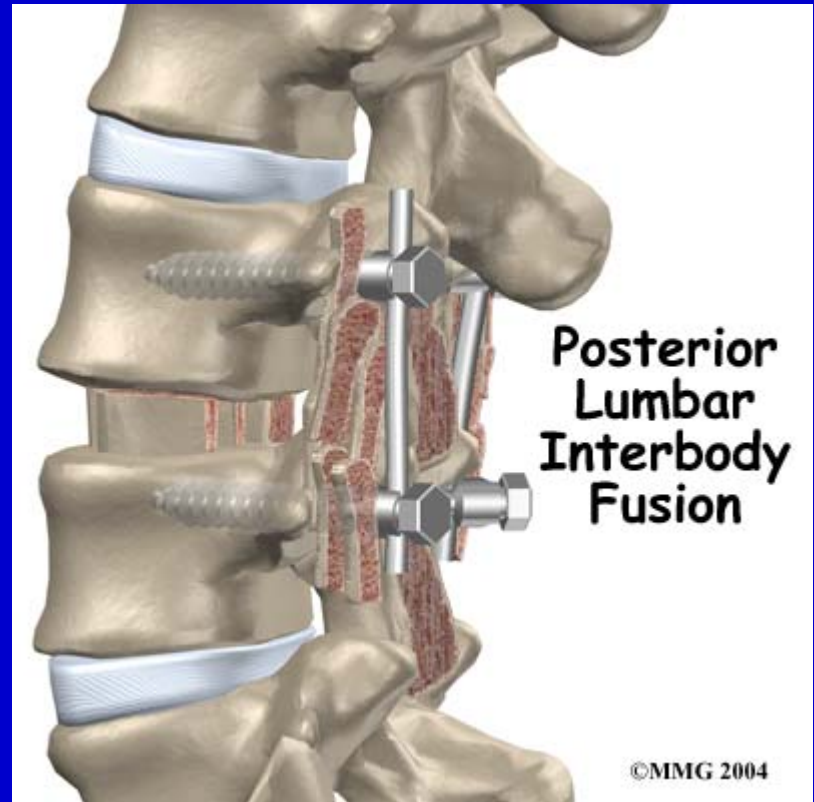

**Anterior
Lumbar
Fusion
with
Cages**

©MMG 2002

**Posterior
Lumbar
Interbody
Fusion**

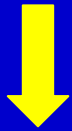

©MMG 2004

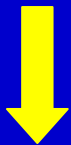

VISCERO - VERTEBRÁLNÍ SYNDROM

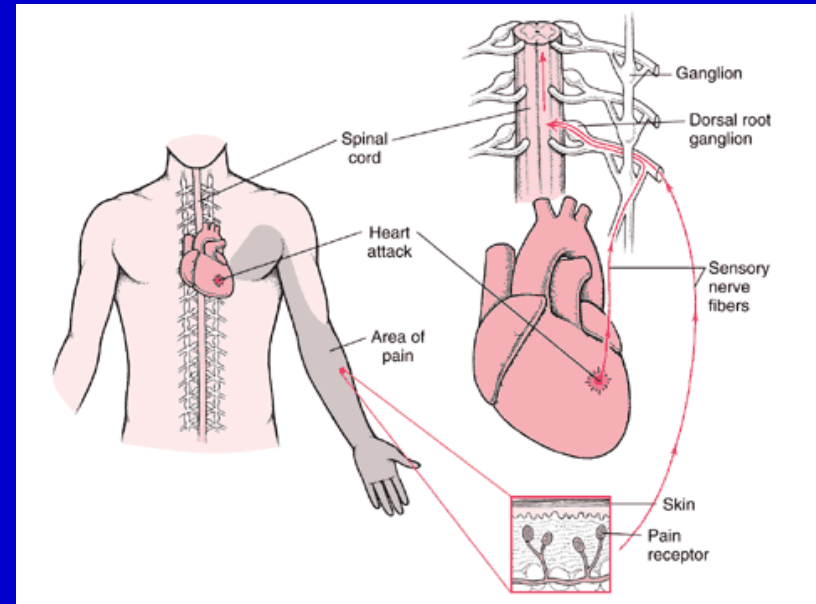
nemoc vnitřního orgánu

podráždění nervových vláken

bolest ve vzdáleném místě (srdce, žlučník, ledviny..)

kas.-žlučník, žal. vředy

Non – vertebrogenní kasuistiky

- **1/2 r.** bolesti břicha, muž, 22 let (natažený přímý sval břišní)
- bolest zad s rozvojem **paraparézy DKK**, muž, 70 let (borelie)
- **nemožnost vzpažení PHK**, muž 35 let (borelie)

Varovné kasuistiky

- **náhle vzniklá bolest na hrudníku, muž, 40 let (solitární myelom)**
- **údajně náhle vzniklá porucha hybnosti šíje, stomatoložka, 50 let (fraktura dentu)**
- **bolest v zádech po úklidu, muž, 70 let (TBC spondylitida)**

VERTEBROPATI - KOMPLEXNÍ PŘÍSTUP

- vyšetření
- ergonomický rozbor
- **rozbor pohybového stereotypu sportovce**
- **diagnóza, stanovení léčebného plánu**
- **rehabilitace – FT, LTV....**
- ***dlouhodobá režimová opatření, cvičení, masáže zádového svalstva...***

VERTEBROPATI – KOMOPLEXNÍ PŘÍSTUP

- **patologii struktury** (degenerativní změny, výhřez ploténky..) **NELZE REHABILITACÍ ODSTRANIT !!!**
- RTG změny nemusejí korelovat se subj. obtížemi
- neléčíme rentgen (CT), léčíme pacienta

ŠKOLA ZAD +
ZÁKLADY ERGONOMIE

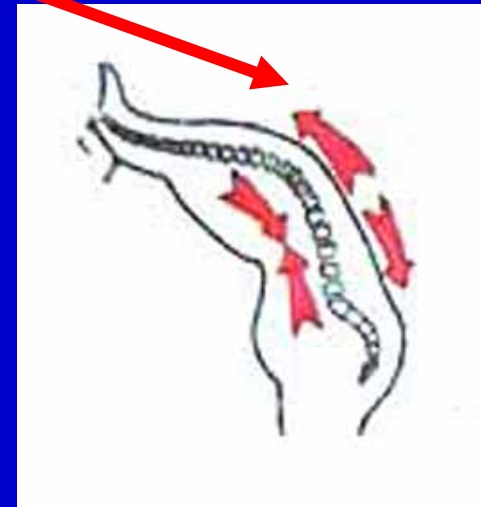
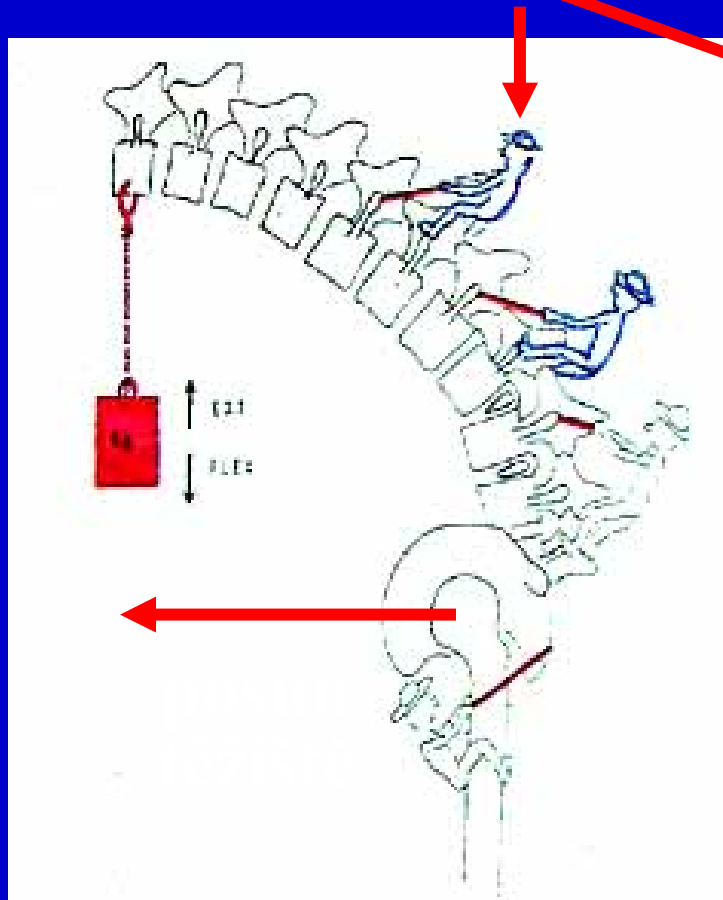
- systém **ŠKOLY ZAD** vznikl koncem 80. let v Německu, jako reakce na narůstající počet vertebrogenních onemocnění (obdobně i Back School v USA)

- cílem **ŠKOLY ZAD** je prevence vzniku nejčastějších **BOLESTÍ** pohybového aparátu

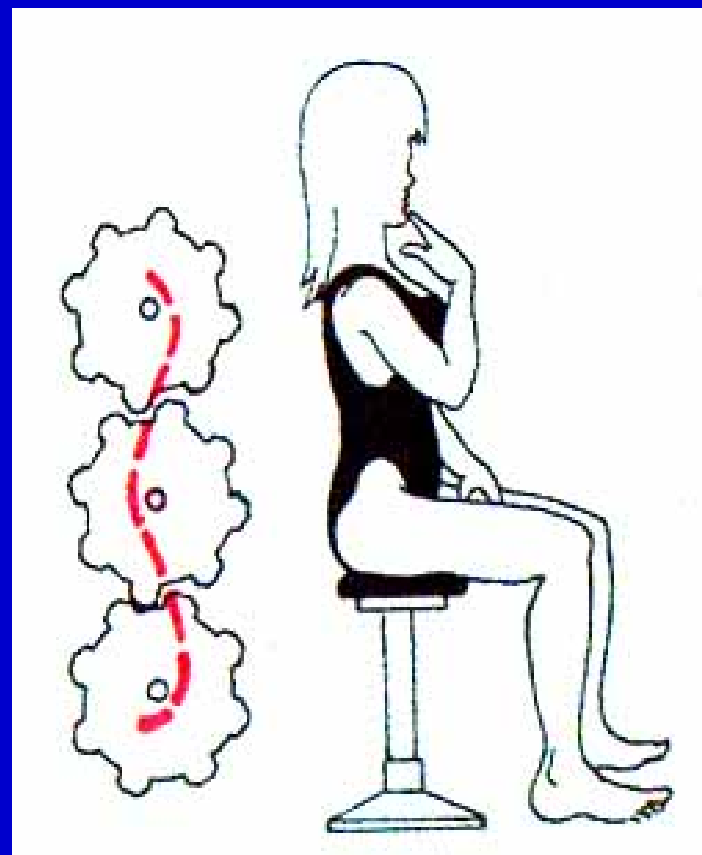
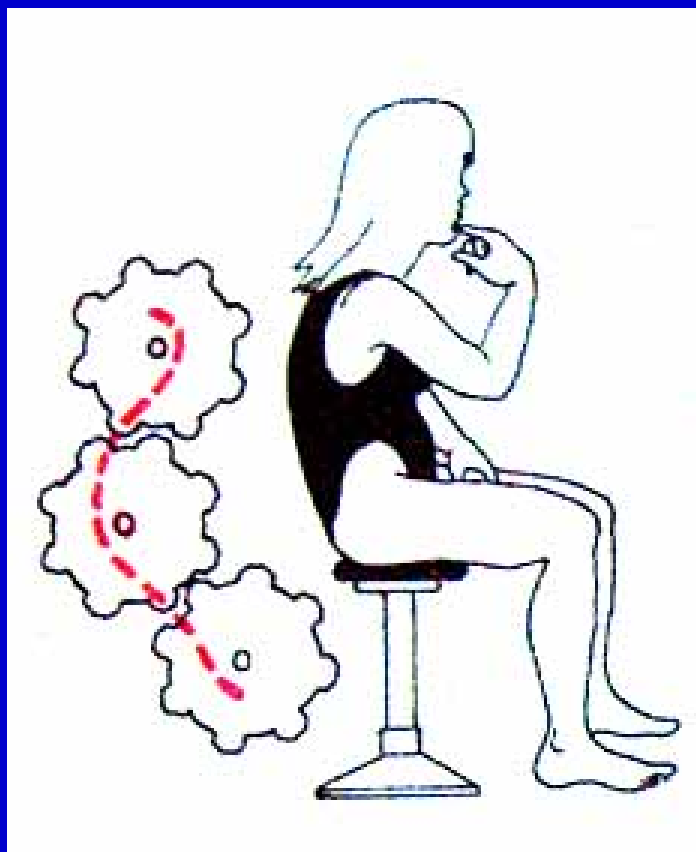

Namáhání páteře v ohybu

přetížení zád. svalstva → bolest

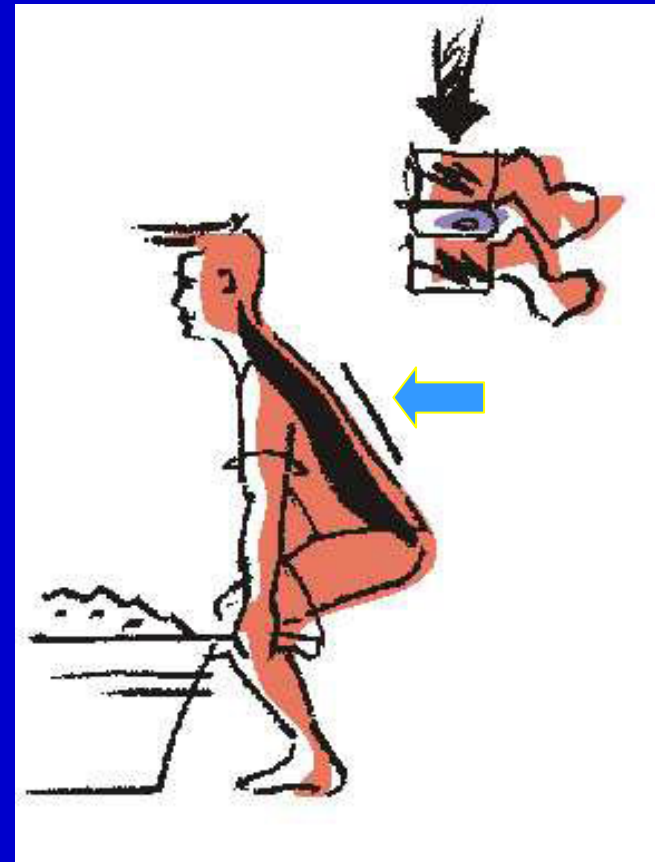
břemena test

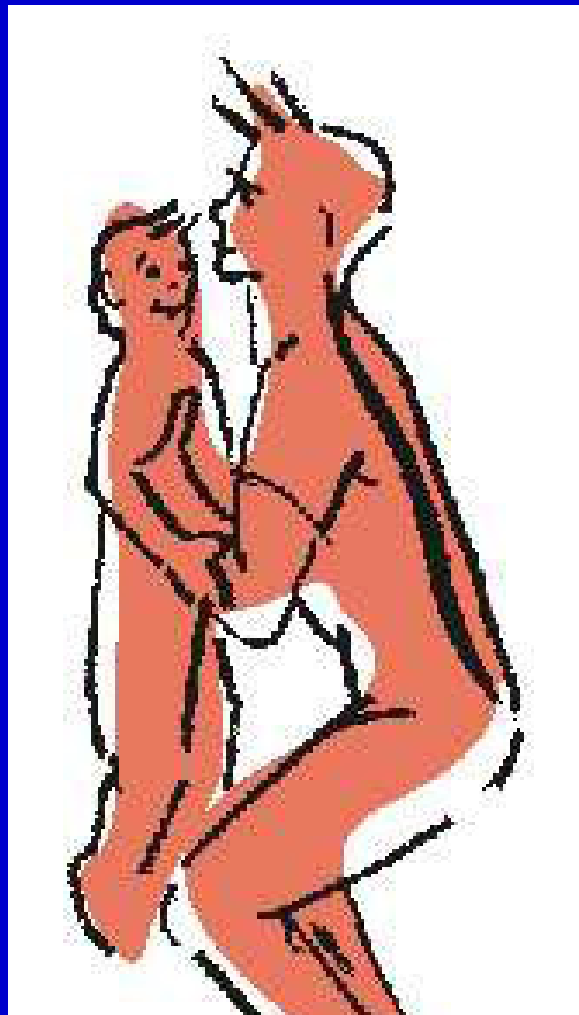
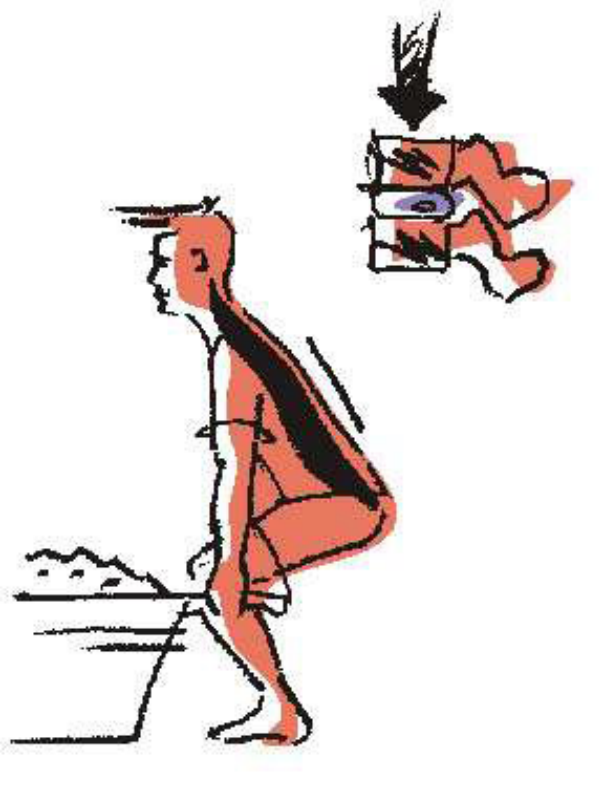

sed trénink

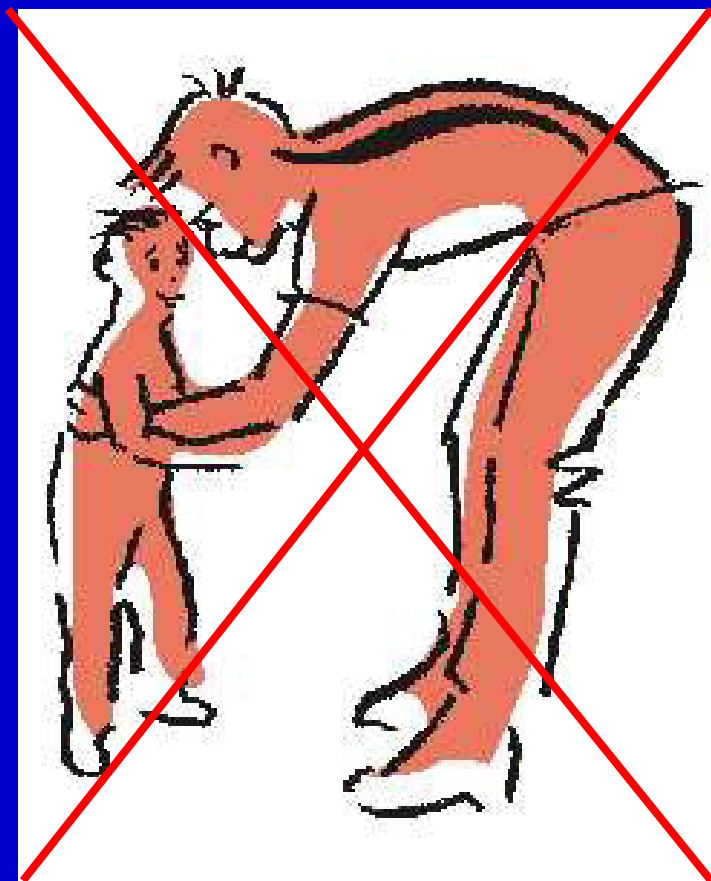
ZÁSADY SPRÁVNÉHO ZVEDÁNÍ BŘEMEN

1. lehce nakročit
2. podřep (hluboký dřep),
neohýbat páteř (prkno)
“předklon“ jen v kyčlích
3. uchopit *břemeno*
co nejbliže trupu
4. natažení v kolenou
a kyčlích

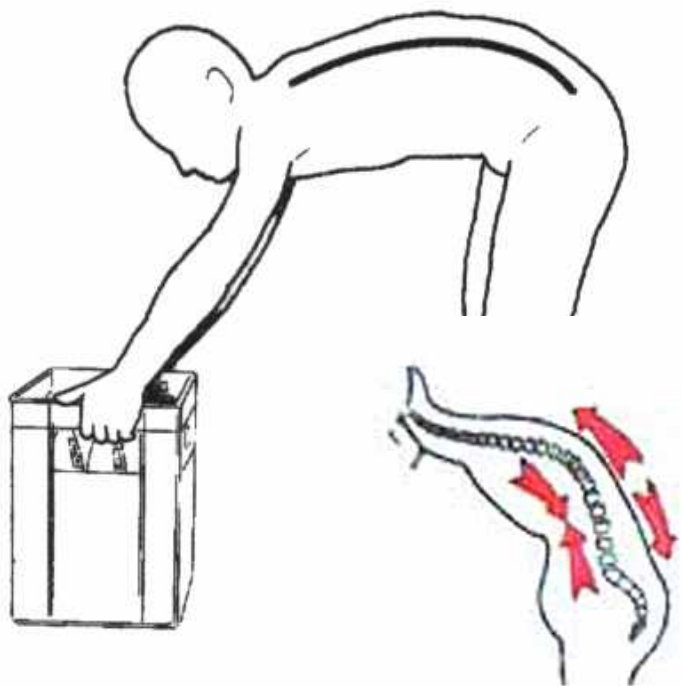

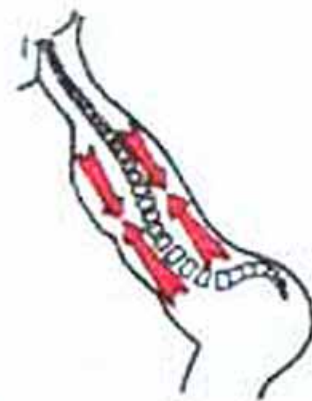
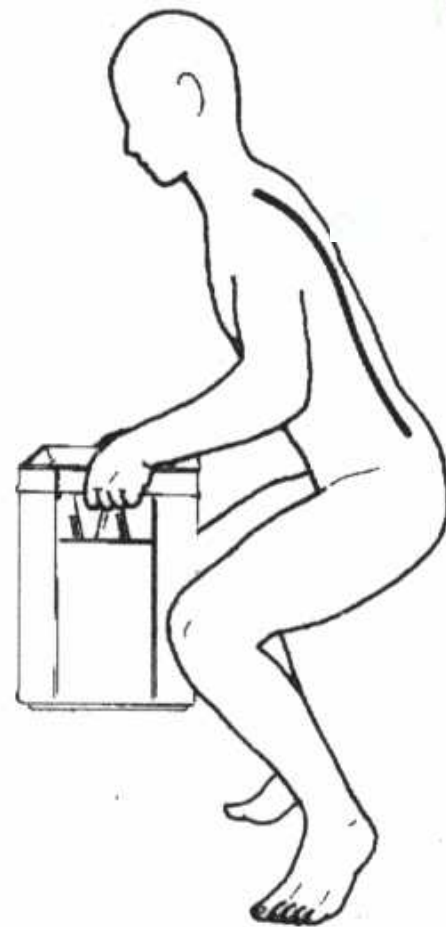
špatně !

špatně

správně

NEJČASTĚJŠÍ CHYBY PŘI ZVEDÁNÍ BŘEMEN

zvedání z předklonu

*předklon + rotace trupu = nejhorší
varianta !!!*

břemeno daleko od trupu =
velká páka + zatížení bederní oblasti

BEDERNÍ PÁS – ochrana páteře při těžké práci

břemena trénink

DENNÍ ČINNOSTI - zásady

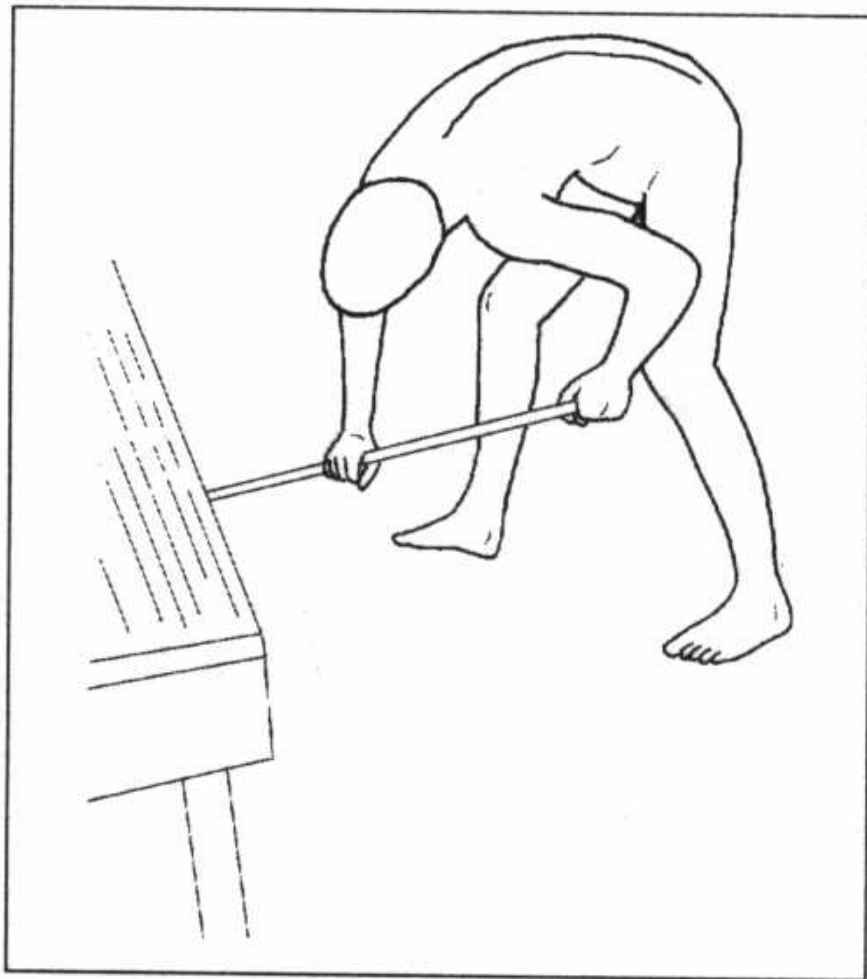
**ve stoji vždy lehce nakročit jednu
končetinu dopředu**

**stabilizovat trup aktivním zapojením
břišního svalstva**

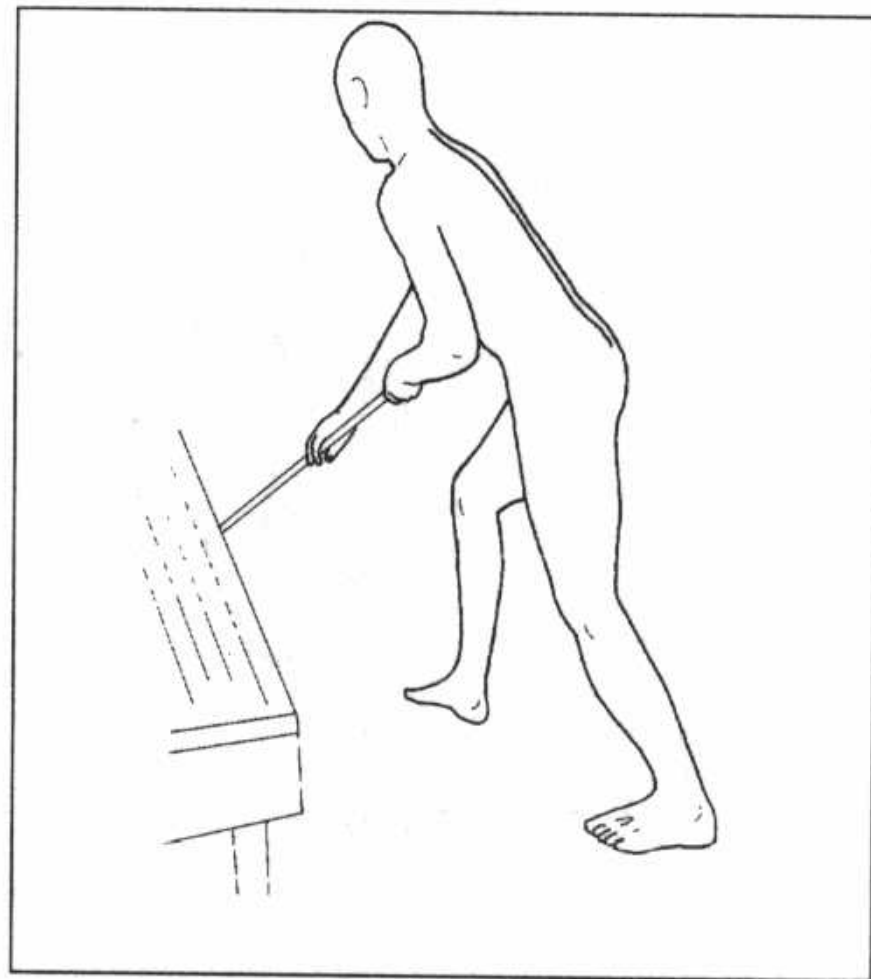
**podepřít trup pokud je delší nucená
poloha v předklonu**

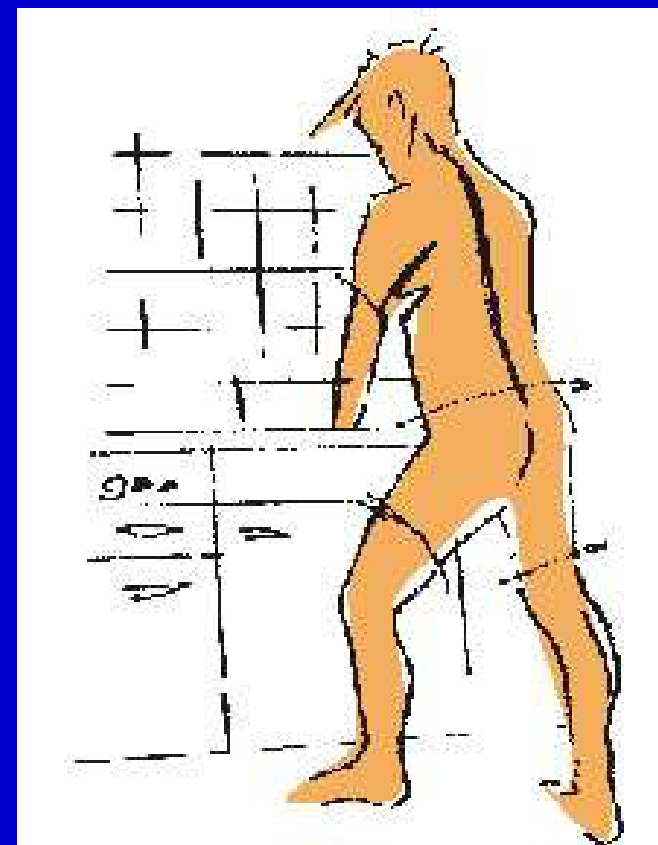
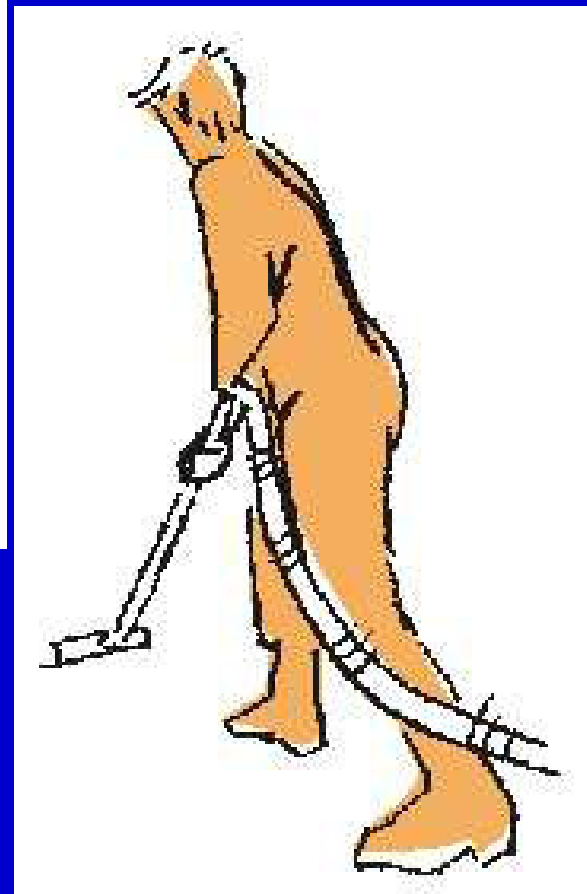

špatně

správně

Definice + vývoj ergonomie

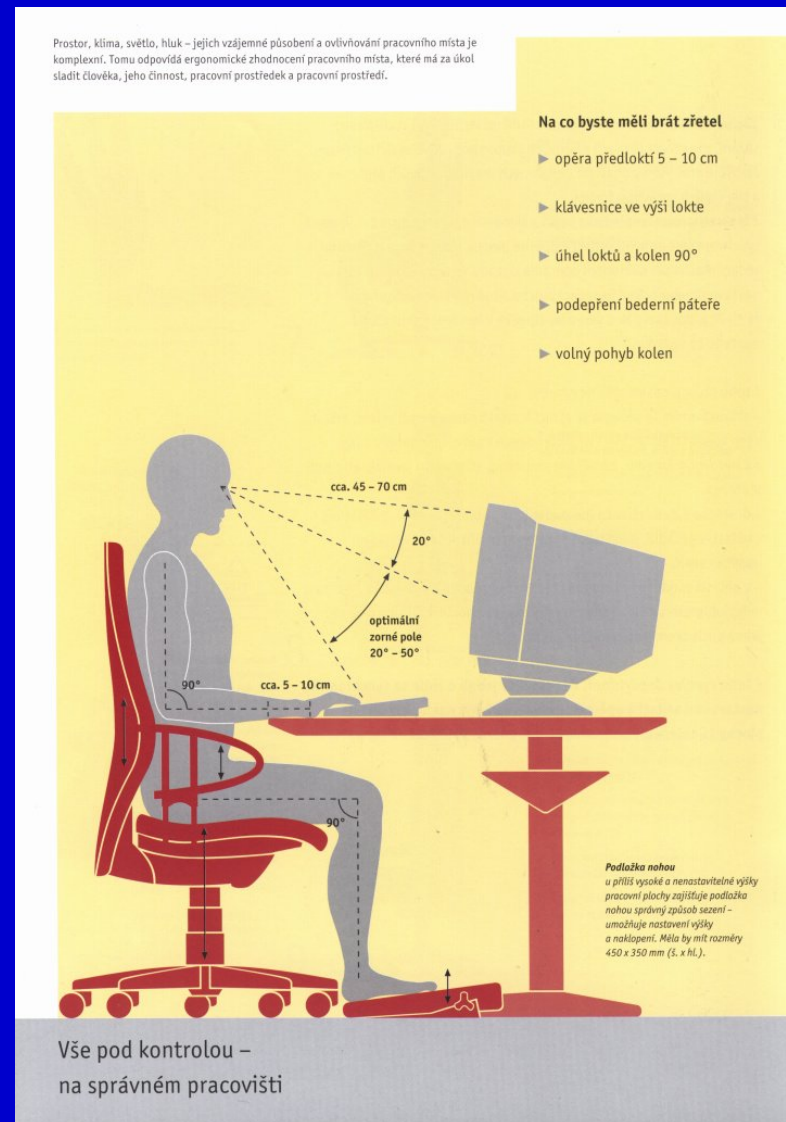
- 1857 – Jastrzebowski – Základy ergonomie
- ergon = práce, nomos = pravidlo, zákon
- ergonomie = vědecký přístup, jehož pomocí v našem životě **sklízíme nejlepší plody s minimální námahou** a maximálním uspokojením k osobnímu i obecnému prospěchu

Řešení ergonomie pracoviště

- pracovní místo – uspořádání, interakce
- pracovní prostředky – nástroje, pomůcky, židle...
- okolí – hluk, světlo, klima..
- pracovní doba – délka, flexibilita, přestávky....
- struktura práce – náplň, úkoly..

SPRÁVNÉ SEZENÍ - POČÍTAČ

- vyvážená poloha hlavy
- úhel 90 st. =
lokty, kyčle, kolena
- opřená záda, bederní
opora v oblasti lordózy
- sed na celé ploše sedáku
- nohy volně položené

SPRÁVNÉ SEZENÍ - POČÍTAČ

- monitor rovně,
okno ze strany
- opřené ruce
- klávesy a myš
ve stejné rovině

Prostor, klima, světlo, hluk – jejich vzájemné působení a ovlivňování pracovního místa je komplexní. Tomu odpovídá ergonomické zhodnocení pracovního místa, které má za úkol sladit člověka, jeho činnost, pracovní prostředek a pracovní prostředí.

Na co byste měli brát zřetel

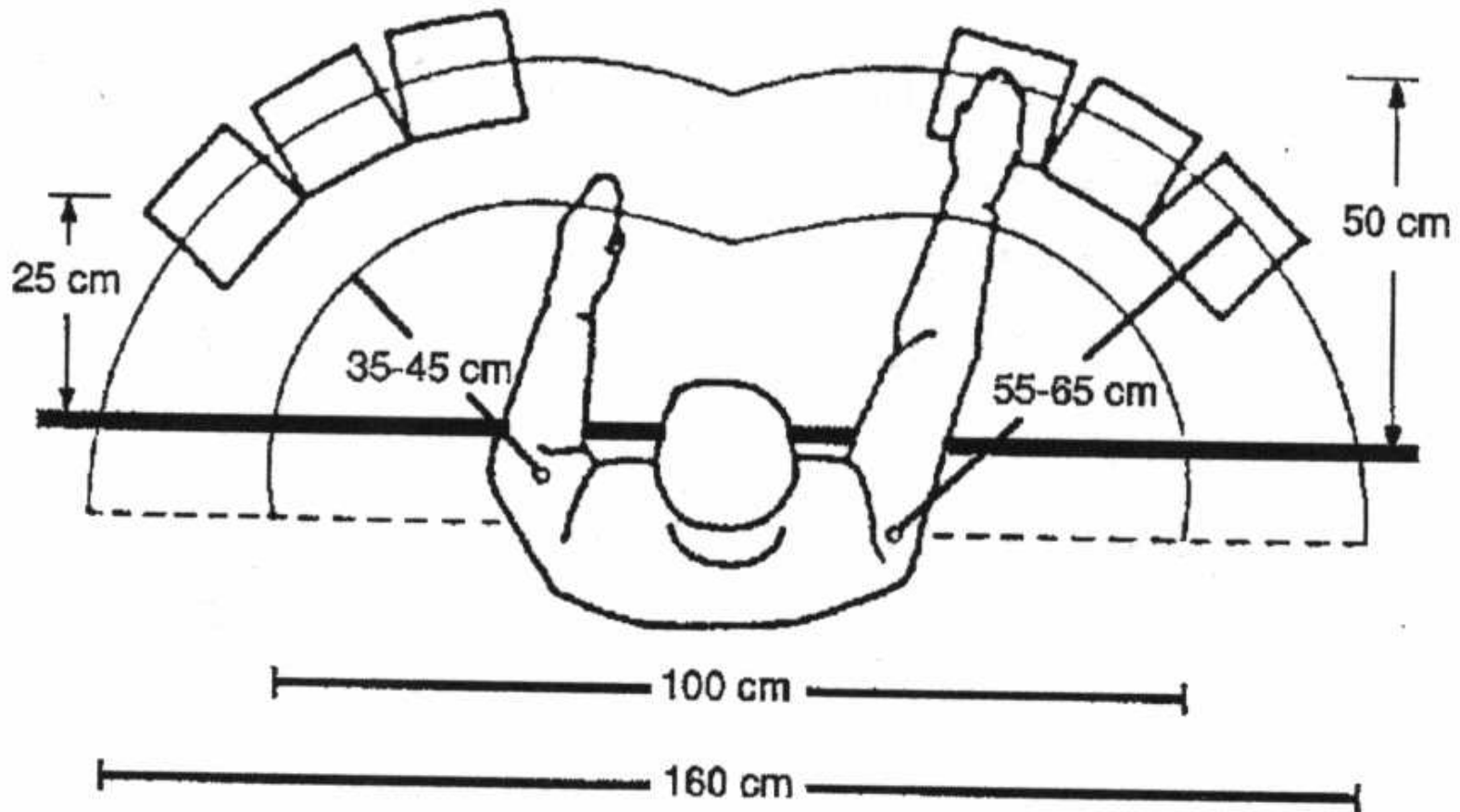
- ▶ opěra předloktí 5 – 10 cm
- ▶ klávesnice ve výši lokte
- ▶ úhel loktů a kolien 90°
- ▶ podepření bederní páteře
- ▶ volný pohyb kolien

cca. 45 – 70 cm
20°
optimální zorné pole 20° – 50°
cca. 5 – 10 cm
90°
90°

Podložka nohou
u příliš vysoké a nenastavitelné výšky pracovní plochy zajišťuje podložka nohou správný způsob sezení - umožňuje nastavení výšky a naklonění. Měla by mít rozměry 450 x 350 mm (š. x hl.).

Vše pod kontrolou –
na správném pracovišti

PRACOVNÍ SEKTOR

falsch

richtig

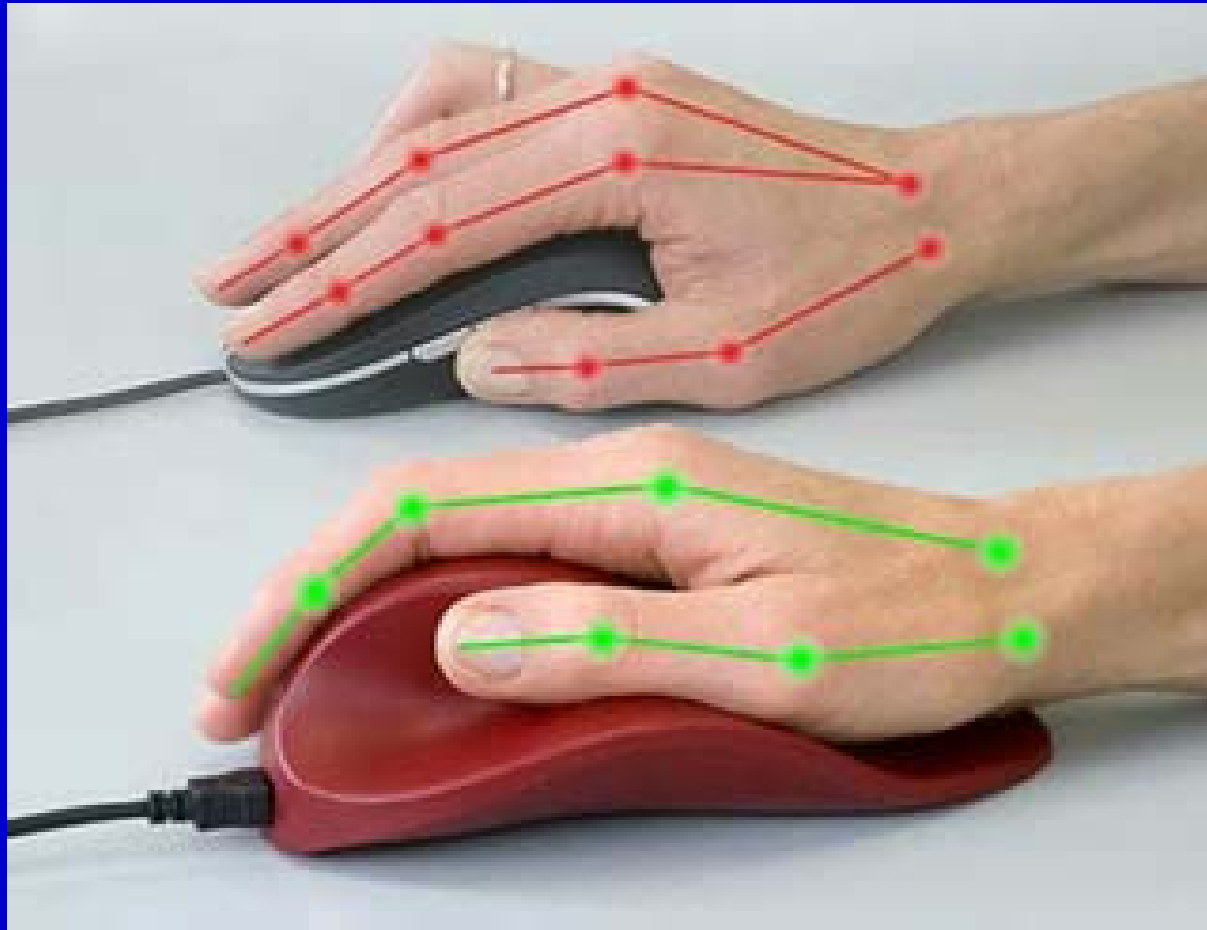

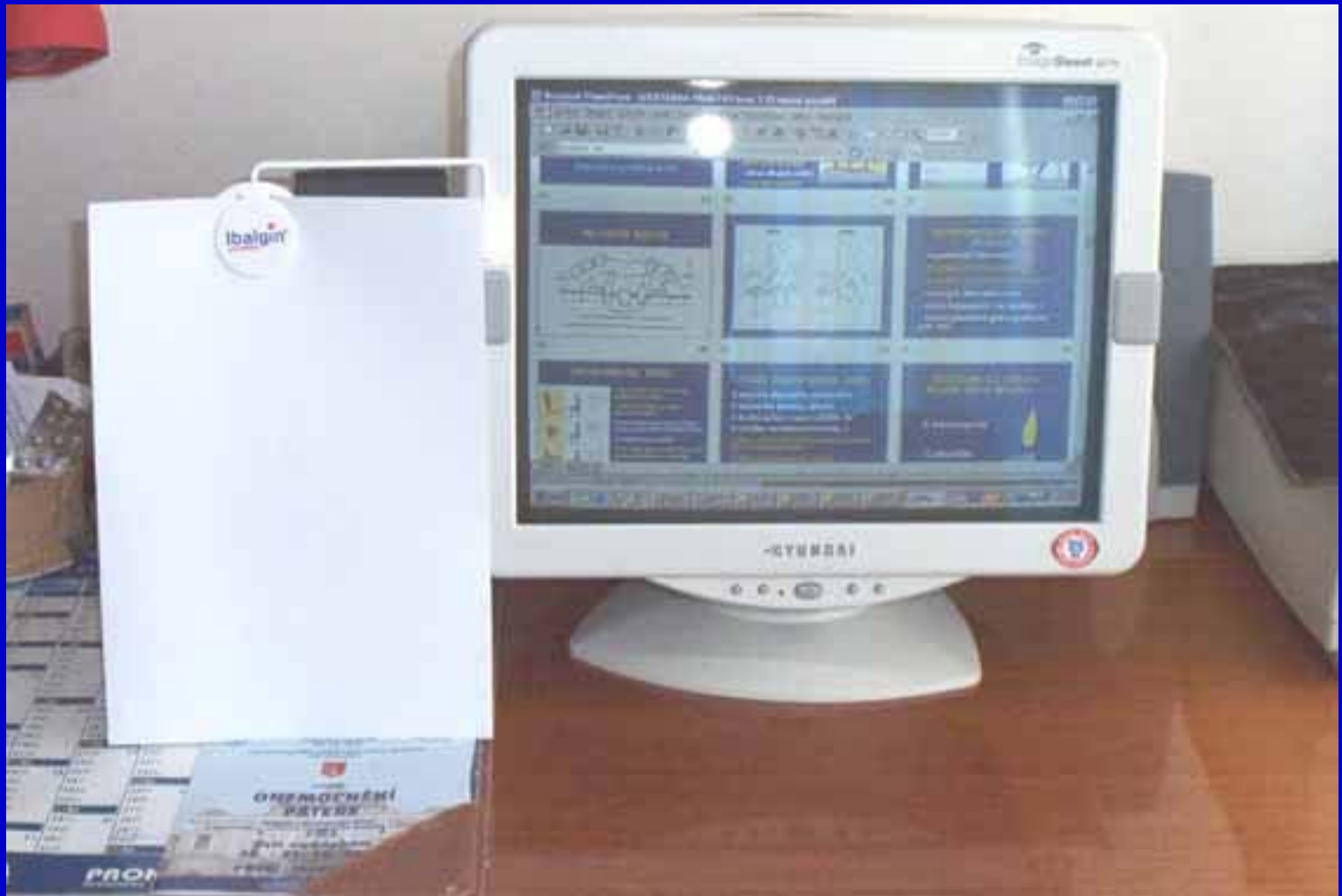
ERGONOMICKÉ DOPLNĚKY - POČÍTAČ

- ergonomická klávesnice
- *předsádka před klávesnici*
- *dostatečně vysoká, tvarovaná myš*
- výsuv pro klávesnici a myš
- držák dokumentů (na monitor)
- držáky předloktí, gelová podložka pod myš

HIPPUS MAUS

© Mayo Foundation for Medical Education and Research. All rights reserved.

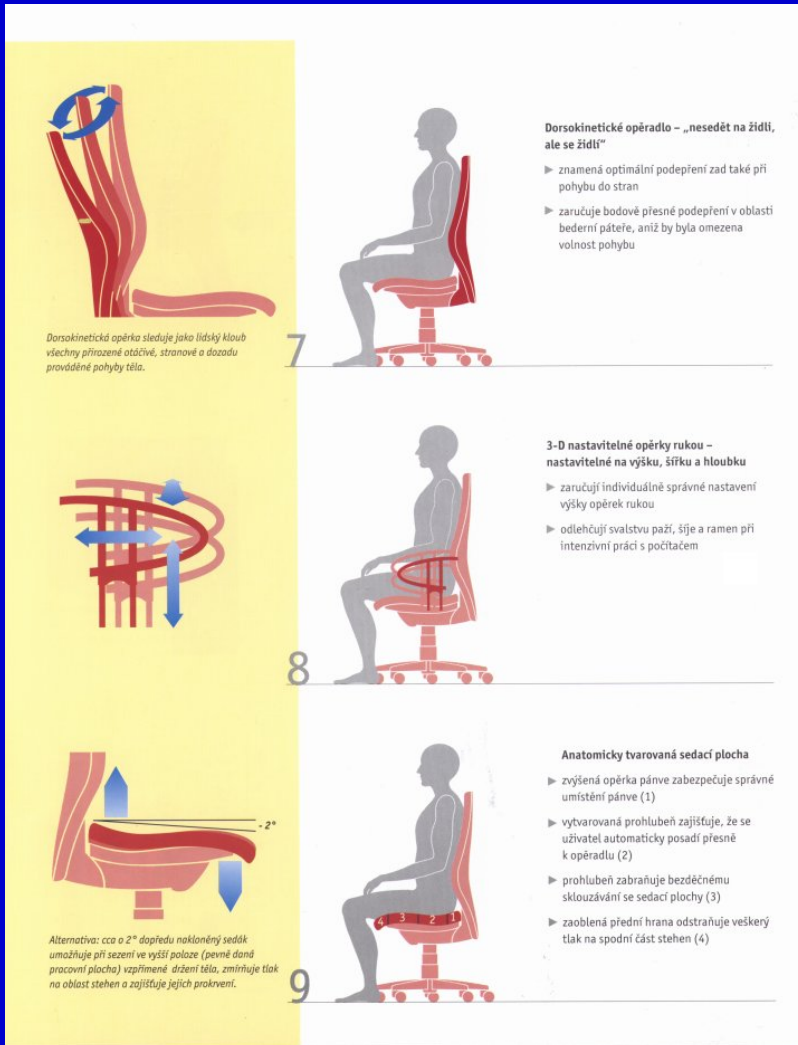
© Mayo Foundation for Medical Education and Research. All rights reserved.

<http://www.ergonomie-katalog.com>

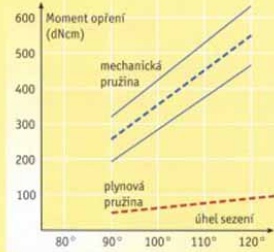

ERGONOMICKÁ ŽIDLE

- výškově stavitelné, tvarované opěradlo
- možnost aretace opěradla v několika polohách
- individuálně nastavitelný přítlak, hloubková stavitelnost bederní opory
- 3 D stavitelné područky
- tvarovaná, výškově stavitelná sedací plocha,
- synchronní (similární) mechanika

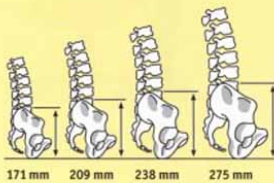
dynamické opěradlo

Průběh síly plynové pružiny a mechanické pružiny v mechanice opěradla.

Pomocí otočného knoflíku lze dynamiku opěradla individuálně nastavit. Protitlak opěradla je možno zesílit nebo zeslabit dle tělesné váhy a velikosti.

Délka kyčelního kloubu se mění dle velikosti těla.

Zdroj: Johannes Gutenberg-Universität Mainz, Institut pro práci a sociální medicínu

individuálně nastavitelná tuhost opěráku

výškově stavitelná bederní opěra

VÝBĚR ERGONOMICKÉ ŽIDLE

1. země původu, značka, záruční doba
2. mechanika -plynová, rastrová
3. kvalita začíná v ceně cca 10.000,- Kč
4. stabilita, stavitelnost, tvarování.....
5. *pozor, drahé kožené křeslo nemusí splňovat ergonomické požadavky !!!*
6. *židli nekupujeme podle obrázku !!!*
7. i na dobré židli lze špatně sedět !

ERGONOMICKÁ ÚPRAVA ŠPATNÉ ŽIDLE, SEDADLA....

1. bederní opěrka

2. sedací klín

www.chironaxinvest.cz

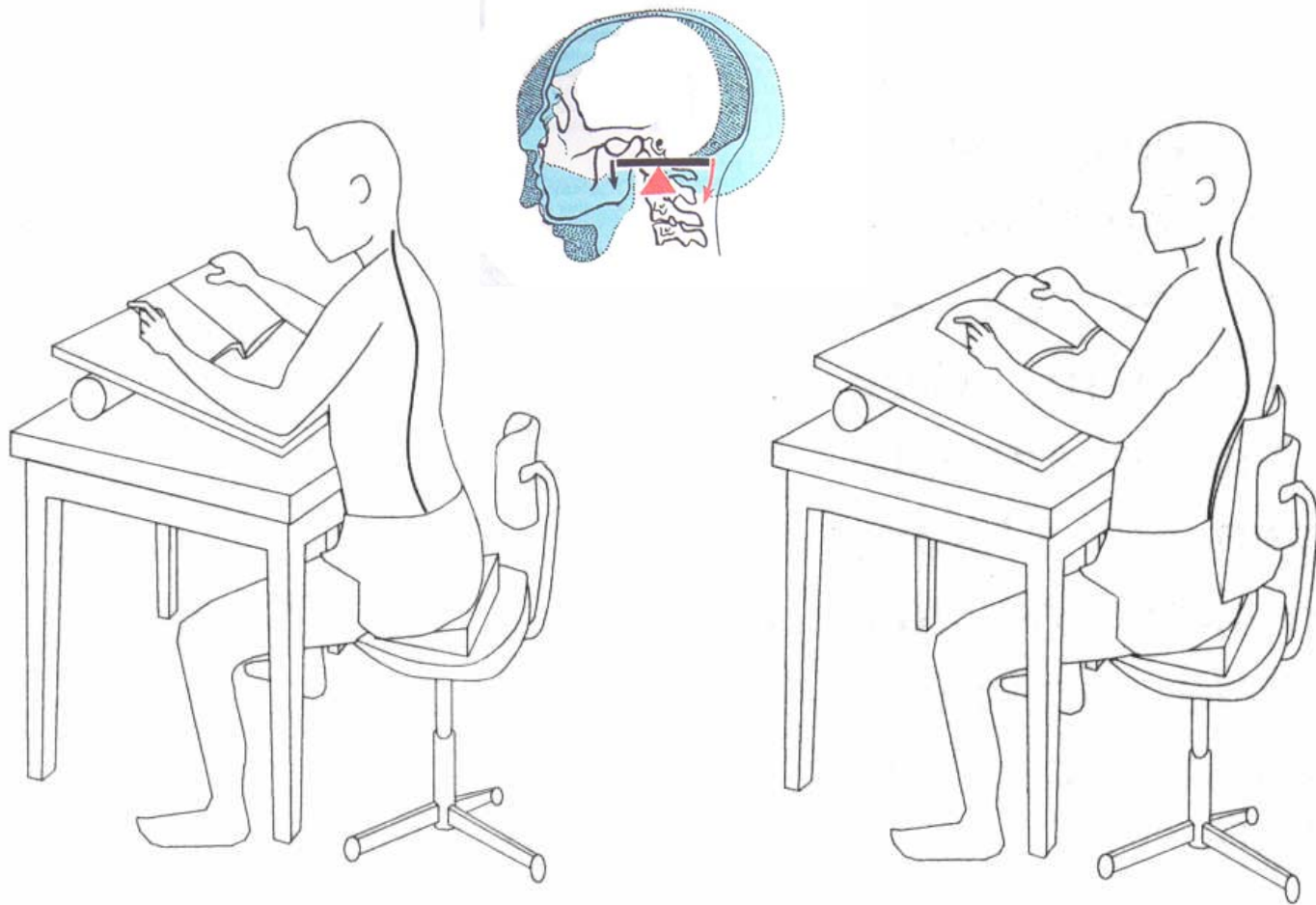
ALTERNATIVNÍ SEZENÍ

KLEKAČKA - šikmá sedací plocha
- odlehčí bederní páteř
- *nemá oporu zad, přetěžuje kolenní klouby*

FYSIOBAL - umožní dynamický sed
chybí opora zad

PRÁCE NA STOLE

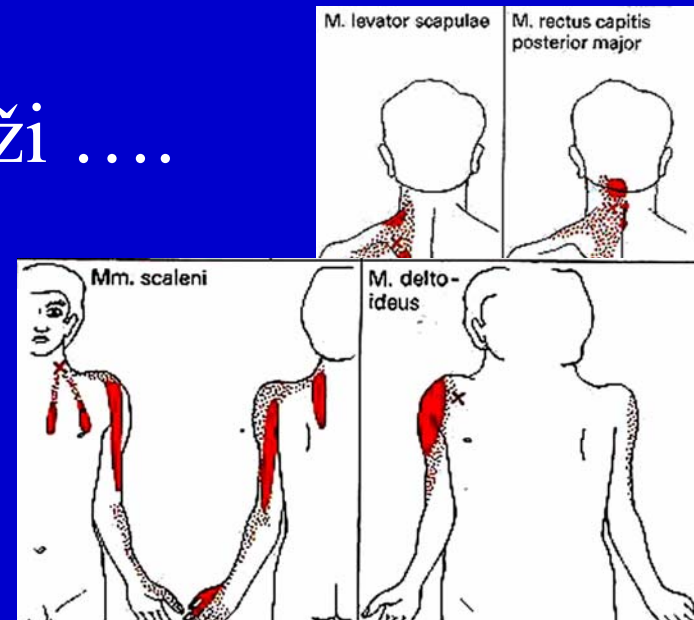

Práce na stole

NEJČASTĚJŠÍ NÁSLEDKY ŠPATNÉ ERGONOMIE U SEDAVÉHO ZAMĚSTNÁNÍ

- bolesti v šíji, bolesti hlavy, závratě, bolesti v bederní páteři...
- - bolesti ramene - přetížení úponu deltového svalu na paži ....
- tenisový loket
- = **repetitive strain injury**

PREVENCE VZNIKU OBTÍŽÍ

1. správná a *komplexně pojatá* ergonomie pracoviště !!!
2. častá změna polohy, přestávky k protažení, dynamické sezení
3. *pravidelné cvičení, pohyb, regenerační masáže zádového svalstva*

© Mayo Foundation for Medical Education and Research. All rights reserved.

POSTEL - VÝBĚR, MOŽNOSTI

MATRACE - latexová, pérová, taštičkový systém, tvrzený molitan...

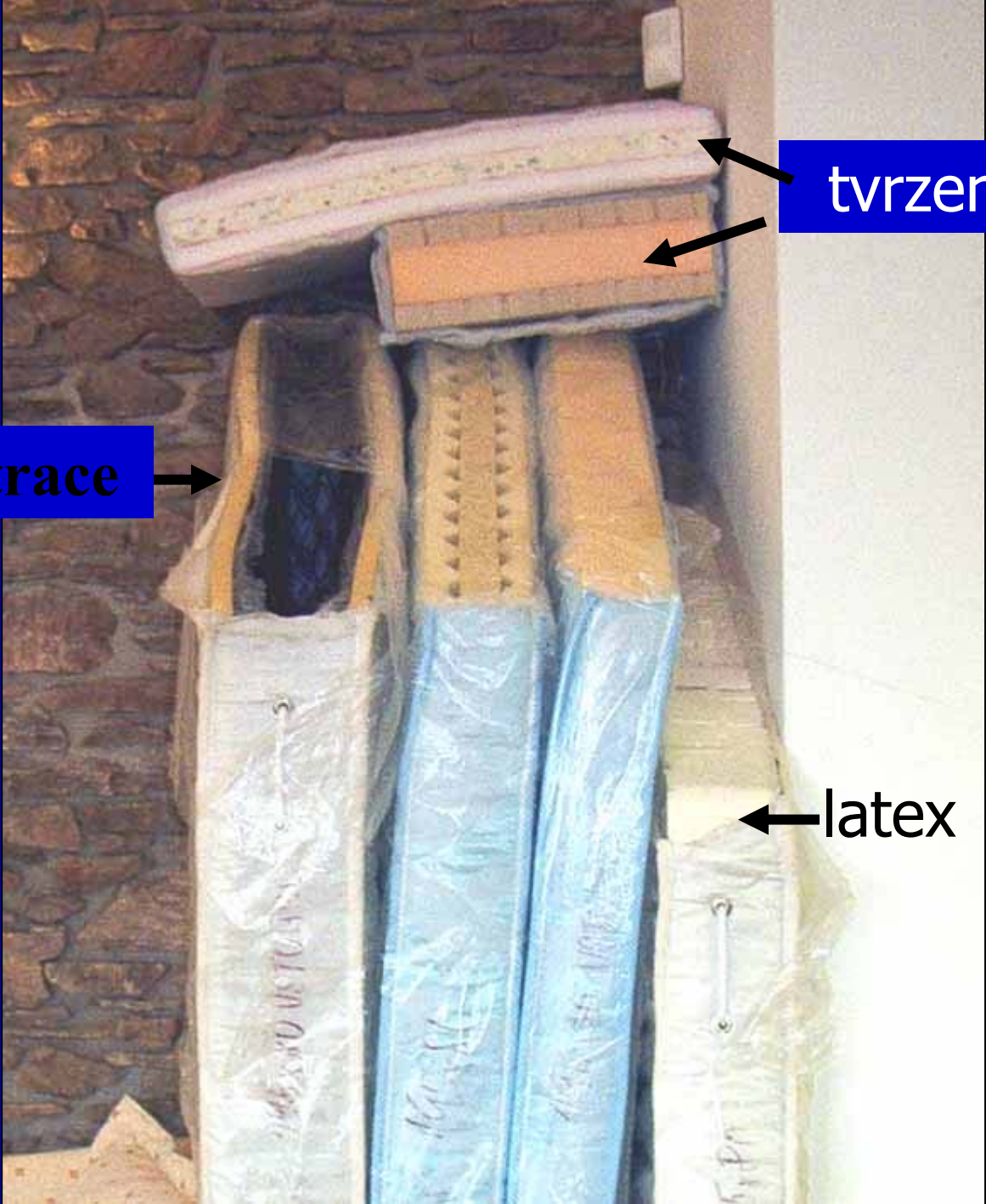
ULOŽENÍ MATRACE - lamelový rošt
uložení „natvrdo“

Pozor, životnost matrace je cca 10 let!

tvrzený molitan

pérová matrace

latex

ZAPAMATUJ SI !!!

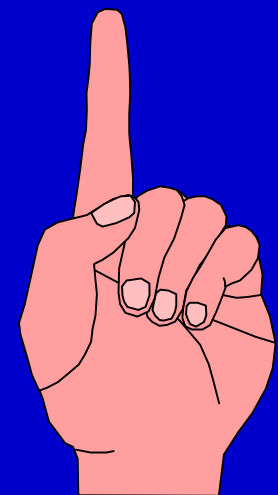
1. tělo není stroj, *páteř nelze vyměnit*

2. bolest má signální význam

3. tělo vyžaduje *pravidelnou údržbu*,
záruka je cca do 30 let

4. za svoje záda si může většinou každý sám

5. najdi *rovnováhu* mezi prací,
a odpočinkem

PREVENCE VZNIKU BOLESTI ZAD

1. dodržování *ergonomických zásad*,
častá změna polohy při statické práci
2. *pravidelné cvičení k udržení svalového
korzetu – posilování svalstva trupu*
3. pravidelné *regenerační masáže*
zádového svalstva 1x za 14 dní,
v závislosti na zátěži

DOPORUČENÁ LITERATURA

Rašev: Škola zad

Bolesti zad - edice ČLK

Hnízdil: Bolesti zad jako životní realita

Dobeš: Cvičení na gymnastickém míči

Dobeš : Cvičení na malém míči

Vysušilová: Cvičení s pružnými tahy a míči

Tlapák: Tvarování těla pro muže a ženy

INTERNET ODKAZY

www.cvicime.cz

www.orthogate.com Patients Guide

www.rsi.org.uk

www.aok.de - Fitness – Fit im Buro

www.hse.gov.uk – sitemap – back pain

Obrázky použité z následujících zdrojů

- Platzer W. : Taschenatlas der Anatomie, Thieme 1991
- Rašev E. : Škola zad, Direkta, 1992
- Dvorak J. : Manuelle Medizin, Thieme Verlag 1997
- Propagační materiál firmy Sedus – www.sedus.de
- www.orthogate.com

Doporučená literatura

- Rašev E. : Škola zad, Direkta, 1992
- Tlapák: Tvarování těla pro muže a ženy
- Martinková: Poškození pohybového aparátu při práci v kanceláři
- Platzer: Taschenatlas der Anatomie, Thieme, 1991